

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ ВУНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ЇЇ НАВЧАННЯ

Кваліфікаційна робота

ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННЯ У ШКІЛЬНИХ КУРСАХ ІСТОРІЇ

Галузь знань 01 “Освіта / Педагогіка”
Спеціальність 014.03 “Середня освіта. Історія”

Басюк Назар Сергійович,
здобувач
освітнього ступеня “магістр”

Науковий керівник
Гуменюк Оксана Володимирівна
кандидат історичних наук, доцент

Рівне - 2025

ЗМІСТ

Анотації.....	4
Вступ.....	8
Розділ 1. Теоретико – методологічні основи історії повсякдення	
1.1. Поняття та особливості історії повсякдення.....	13
1.2. Місце історії повсякдення у сучасній історичній освіті.....	25
1.3. Компетентнісний підхід до викладання історії.....	35

Висновки до першого розділу.....	44
Розділ 2. Аналіз шкільних програм та підручників з історії	
2.1. Огляд навчальних програм з історії.....	46
2.2. Змістовий аналіз підручників.....	51
2.3. Основні виклики викладання історії повсякдення.....	64
Висновки до другого розділу.....	71
Розділ 3. Методичні рекомендації для інтеграції історії повсякдення у шкільний курс	
3.1. Підходи до викладання історії повсякдення.....	73
3.2. Розробка зразкових уроків.....	80
3.3. Використання цифрових технологій.....	87
Висновки до третього розділу.....	96
Висновки.....	99
Список використаних джерел та літератури.....	102
Додатки.....	108

Анотація

Магістерська робота «Особливості вивчення історії повсякдення у шкільних курсах історії» присвячена комплексному аналізу теоретичних, методологічних і практичних аспектів інтеграції історії повсякденності в шкільну історичну освіту.

Актуальність дослідження зумовлена сучасним зсувом у історичній науці від політико-подієвих наративів до антропологічних і соціокультурних підходів, що зосереджуються на особистості, повсякденному досвіді та мікроісторичних контекстах.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні методологічних і дидактичних засад вивчення історії повсякденності в закладах загальної середньої освіти та розробці ефективних методів упровадження цього напрямку в шкільний курс історії.

У першому розділі розглянуто теоретико-методологічні основи історії повсякденності як наукового напрямку. Проаналізовано ключові поняття,

категорії та підходи до розуміння повсякденності в історичній науці, а також її місце в сучасній історичній освіті. Особливу увагу приділено компетентнісному підходу, який сприяє розвитку критичного мислення, історичної емпатії та здатності учнів інтерпретувати історичні явища крізь призму людського повсякденного досвіду. Другий розділ присвячено аналізу чинних шкільних програм і підручників з історії України. Автор оцінює рівень представленості тематики повсякденного життя, визначає методичні обмеження та окреслює основні труднощі, з якими стикаються вчителі під час викладання цього матеріалу. Аналіз виявив зростання інтересу до гуманізації історичної освіти, проте інтеграція історії повсякденності залишається фрагментарною та недостатньо розробленою. У третьому розділі подано методичні рекомендації щодо впровадження історії повсякденності у шкільні курси історії. Запропоновано різні педагогічні підходи, приклади розробок уроків і інтерактивні методи навчання. Особливу увагу приділено ролі цифрових технологій і мультимедійних ресурсів у візуалізації історичних реалій та залученні учнів до активного навчання. У висновках підкреслено, що вивчення історії повсякденності у школі сприяє глибшому розумінню минулого, формуванню історичної свідомості, а також розвитку громадянських і культурних компетентностей учнів. Автор наголошує на необхідності подальшої методичної підтримки та підвищення кваліфікації вчителів для ефективної інтеграції історії повсякденності в освітню практику. Результати дослідження можуть бути використані під час розробки освітніх програм, методичних матеріалів і курсів підвищення кваліфікації педагогів у галузі історичної освіти.

Ключові слова: історія повсякденності, шкільна історична освіта, компетентнісний підхід, методика навчання історії, історична свідомість, цифрові технології, дидактика.

ANNOTATION

The master's thesis "PECULIARITIES OF STUDYING THE HISTORY OF EVERYDAY LIFE IN SCHOOL HISTORY COURSES" is devoted to a comprehensive analysis of the theoretical, methodological, and practical aspects of integrating the history of everyday life into school history education. The relevance of the research is determined by the modern shift in historical science from political and event-centered narratives toward anthropological and socio-cultural approaches that focus on the individual, everyday experiences, and microhistorical contexts.

The purpose of the study is to substantiate the methodological and didactic foundations for studying the history of everyday life in general secondary education institutions and to develop effective methods for incorporating this dimension into the school history curriculum. The first chapter examines the theoretical and methodological foundations of the history of everyday life as a research field. It analyzes key concepts, categories, and approaches to understanding everyday life in historical science, as well as its place within

contemporary historical education. Special attention is given to the competence-based approach, which emphasizes the development of students' critical thinking, historical empathy, and ability to interpret historical phenomena through the lens of everyday human experience. The second chapter provides an analysis of current school history programs and textbooks in Ukraine. The author evaluates the representation of everyday life themes, identifies methodological limitations, and outlines the main challenges teachers face in presenting such material. The analysis reveals a growing interest in humanizing history education, though the integration of everyday history remains fragmented and insufficiently developed. The third chapter offers methodological recommendations for incorporating the history of everyday life into school history courses. It proposes various pedagogical approaches, examples of lesson designs, and interactive teaching strategies. The research emphasizes the role of digital technologies and multimedia resources in visualizing historical realities and engaging students in active learning. The thesis concludes that studying the history of everyday life in school contributes to a deeper understanding of the past, promotes the formation of historical consciousness, and develops learners' civic and cultural competencies. It also highlights the need for further methodological support and teacher training to ensure the effective integration of everyday history into educational practice. The results of the study can be used in the development of educational programs, methodological materials, and teacher training courses in history education.

Key words: history of everyday life, school history education, competence-based approach, methodology of teaching history, historical consciousness, digital technologies, didactics.

Вступ

Актуальність теми дослідження. Вивчення історії у школі відіграє ключову роль у формуванні світогляду молодого покоління, розвитку національної самосвідомості, патріотизму та критичного мислення. Історична освіта сприяє усвідомленню значення подій минулого, їхнього впливу на сучасність і формуванню громадянської позиції учнів.

Сучасний світ характеризується інформаційними війнами та маніпуляціями історичними фактами, що підкреслює необхідність критичного підходу до вивчення історії. Важливо не лише передавати достовірні знання, а й навчати учнів аналізувати джерела, розрізняти фейкові наративи та робити обґрунтовані висновки. В епоху цифрових технологій доступ до великого масиву інформації створює можливості для самоосвіти, але також містить ризики потрапляння під вплив викривлених

інтерпретацій історичних подій.

Оновлення освітніх програм та підручників, впровадження інноваційних методик викладання історії мають відповідати сучасним викликам. Важливо враховувати вікові особливості учнів, їхні пізнавальні здібності та потребу у формуванні історичної культури. Компетентнісний підхід передбачає не лише засвоєння фактів, а й розвиток аналітичного, дослідницького та критичного мислення, що допомагає учням самостійно оцінювати історичні процеси та застосовувати знання у повсякденному житті.

Особливого значення набувають інтерактивні методи навчання, які сприяють глибшому засвоєнню матеріалу та підвищенню зацікавленості учнів. Використання цифрових технологій, віртуальних історичних реконструкцій, картографічних ресурсів, аналізу історичних джерел у форматі практичних завдань стимулює самостійне мислення. Методи, такі як рольові ігри, кейс-метод, проектна діяльність і дебати, дозволяють учням глибше зрозуміти історичні події, аналізувати їх з різних точок зору та розвивати навички аргументованого висловлювання.

В умовах реформування української освіти, переходу до Нової української школи та інтеграції у європейський освітній простір особливо актуальним стає вироблення науково обґрунтованих підходів до викладання історії. Важливо не лише підвищити рівень знань учнів, а й сформувати їхню історичну свідомість, громадянську відповідальність і критичне сприйняття минулого. Також необхідно розробити методичні рекомендації для вчителів, які дозволять ефективніше використовувати сучасні педагогічні підходи та адаптувати навчальний процес до потреб учнів.

Проблема викладання історії та формування історичної компетентності учнів розглядалася у працях як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників (А. Алексюк, В. Бех, Дж. Дьюї, Л. Гриценко, В. Кульчицький, Л. М.

Литвиненко, І. О. Мельник, В. Моцака, Л. В. Павлюк, О. В. Пелех, О. С. Петренко). Однак окремі аспекти, такі як вплив цифрових технологій на формування історичної компетентності, використання інтерактивних методів у сучасному освітньому процесі, а також європейський досвід компетентнісного підходу до викладання історії, ще не були достатньо висвітлені у науковій літературі та потребують подальшого дослідження.

Метою нашої наукової роботи є аналіз сучасного стану викладання історії у школах, визначення ефективних методичних підходів та розробка рекомендацій щодо вдосконалення змісту і методики навчання історії з урахуванням сучасних освітніх тенденцій та викликів. Сформульована мета дозволяє визначити наступні завдання дослідження:

- визначити особливості та значення історії повсякдення;
- проаналізувати шкільні програми і підручники з історії;
- виявити проблеми у викладанні історії повсякдення;
- розробити методичні рекомендації для шкільного курсу;
- оцінити роль цифрових технологій у викладанні історії.

Об'єктом дослідження є процес викладання історії у школах, його зміст, методи та підходи до навчання, що використовуються в сучасній освітній практиці.

Предметом дослідження є методичні особливості викладання історії у шкільних курсах, вплив інноваційних підходів на ефективність навчання та формування історичної свідомості учнів.

Гіпотезою дослідження є припущення, що впровадження сучасних методичних підходів, зокрема інтерактивних технологій, критичного мислення та компетентнісного підходу, сприятиме підвищенню ефективності викладання історії у школах, формуванню історичної свідомості учнів, розвитку їхніх аналітичних здібностей та зацікавленості

предметом.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань і досягнення мети наукової роботи було використано комплекс методів дослідження, що взаємодоповнюють один одного:

У дослідженні застосовано комплекс методів, що забезпечують всебічне вивчення проблеми. Для теоретичного аналізу використано методи аналізу та узагальнення наукової літератури, що дозволяють з'ясувати теоретичні основи історії повсякдення та методики її викладання; проведено порівняльний аналіз різних підходів до викладання історії повсякдення у шкільному курсі, що дало змогу виявити сильні та слабкі сторони існуючих програм і методик. Також здійснено критичний аналіз навчальних програм і підручників, що допомогло оцінити їх відповідність сучасним освітнім вимогам та стандартам.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному підході до вивчення історії повсякдення в шкільній освіті та розробці методичних рекомендацій для її ефективної інтеграції в навчальний процес. Вперше запропоновано розширене тлумачення цього поняття, що сприяє формуванню історичної свідомості, критичного мислення та громадянської позиції учнів. Дослідження підкреслює роль історії повсякдення у підвищенні зацікавленості школярів історією, поєднуючи теоретичні знання з реальним досвідом людей у різні епохи. Особливу увагу приділено використанню сучасних технологій та інноваційних методик, що підвищують ефективність навчання. Вперше розроблено зразкові уроки, що відповідають освітнім стандартам і містять практичні завдання для розвитку аналітичних здібностей учнів.

Теоретичне значення дослідження полягає в розширенні уявлень про історію повсякдення як складову шкільної історичної освіти. Вперше систематизовано підхід до її вивчення, що сприяє формуванню історичної

свідомості та критичного мислення учнів. Дослідження підкреслює значення інтеграції знань про повсякденне життя різних епох у загальний історичний контекст. Запропоновані методики викладання, зокрема використання цифрових технологій та інтерактивних підходів, можуть слугувати основою для подальших наукових розробок у педагогіці. Робота також сприяє розвитку громадянської свідомості, патріотизму та аналітичних навичок учнів.

Практичне значення дослідження полягає в розробці методичних рекомендацій, зразкових уроків, інтерактивних методів і цифрових технологій для покращення викладання історії повсякдення в школах. Вони сприяють підвищенню зацікавленості учнів, формуванню аналітичних і критичних навичок. Результати дослідження можуть використовуватися для удосконалення навчальних програм і підручників, зокрема у висвітленні повсякденного життя різних епох. Впровадження рекомендацій підвищує якість освіти, рівень знань учнів і розвиток їхніх громадянських компетенцій.

Апробація та впровадження результатів роботи.

1. Басюк Н. Місце історії повсякдення у сучасній історичній освіті. Всеукраїнська науково-практична конференція: “Актуальні питання історії, громадянства, географії та методик їх викладання” (20 травня 2025). Рівне, 2025.

2. Басюк Н. Використання цифрових технологій на уроках історії. XVIII Всеукраїнська науково-практична конференція здобувачів вищої освіти і молодих учених “Наука, освіта, суспільство очима молодих” (14 травня 2025). Рівне, 2025.

Структура роботи. Наукова робота складається зі вступу, трьох розділів та висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел та 5 додатків. Загальний обсяг магістерської роботи – 99 сторінок. Основний зміст наукової роботи висвітлено на 85 сторінок. Список використаних

джерел нараховує 76 найменувань.

Розділ 1. Теоретико – методологічні основи історії повсякдення

1.1. Поняття та особливості історії повсякдення

Історія повсякдення – це галузь історичної науки, що досліджує повсякденне життя людей у різні історичні періоди, звертаючи увагу на звички, ритуали, соціальні практики, побут, взаємодії в родинах та спільнотах, а також інші аспекти, які становлять основу щоденного

існування. Це порівняно новий напрям в історіографії, який виник на тлі зростаючого інтересу до "низових" історій, що фокусується не на великих політичних чи військових подіях, а на тому, як звичайні люди жили, працювали та взаємодіяли в різні епохи.

Історія повсякдення дає можливість поглянути на життя минулого з іншої перспективи, порівняно з традиційними підходами, що зосереджуються на великих державних чи економічних процесах. Вона дозволяє відновити обличчя людей, їхні інтимні та соціальні світи, розуміння того, як зміни в економічних, політичних та культурних сферах впливали на повсякденне існування.

Історія повсякдення — це порівняно новий напрям у гуманітарних науках, він виник на тлі змін у традиційній історіографії, яка переважно фокусувалася на великих політичних, військових і економічних подіях, на історії еліт та державних інститутів. Історія повсякдення, навпаки, намагається побачити, як жило населення, соціальні практики та побутові звички визначали хід історії, часто перебуваючи поза увагою традиційних історичних наративів.

Поняття «історія повсякдення» включає дослідження не лише життєвих умов, але й емоційних, культурних, соціальних і психологічних аспектів життя людей. Це дозволяє відновити «малу історію» — історію повсякденних рутин, домашніх обов'язків, свят, взаємин у сім'ї, способів харчування, одягу, роботи і відпочинку. Наприклад, вивчення того, як змінювались побутові практики в умовах індустріалізації чи як сільське населення адаптувалося до змін у сучасному світі, дає глибоке розуміння змін у суспільних структурах.

Методологія історії повсякдення також має свої особливості. Оскільки цей напрямок фокусується на людях як на основних суб'єктах історії, дослідження вимагають використання не лише традиційних письмових джерел (офіційних документів, хронік, літературних творів), але й

матеріальних залишків, археологічних знахідок, усних історій, а також художніх, музичних та інших культурних артефактів. Це дозволяє досліджувати повсякденне життя більш комплексно та різнобічно.

Важливим методологічним інструментом є аналіз матеріальної культури — предметів, що безпосередньо використовувались у повсякденному житті, таких як посуд, одяг. Наприклад, вивчення кераміки та інтер'єрів середньовічних осель дає уявлення про соціальний статус родини, її економічні умови та звички. Важливою частиною досліджень є також аналіз текстів, що стосуються звичайного життя, таких як «щоденники» чи «записи», написані звичайними людьми, а не лише офіційними істориками.

Методологічно важливим є також використання порівняльних підходів. Історія повсякдення намагається порівнювати, як різні соціальні групи (наприклад, селяни і міські жителі, робітники і буржуазія) жили в подібних чи різних умовах, як повсякденні практики змінювались під впливом соціальних трансформацій, політичних подій чи культурних зрушень. Так, дослідження побуту в середньовічному місті і в селі дозволяє побачити різницю в організації праці та взаємодії між соціальними групами. Наприклад, селяни в Україні в XVIII-XIX століттях мали інші звички у побуті та відпочинку порівняно з міськими жителями, оскільки сільське життя було підпорядковане циклам сільськогосподарського виробництва, а міське — більш комерціалізованим та урбанізованим.

Важливим аспектом методології є також використання джерел, що містять емоційні та психологічні характеристики. Це можуть бути особисті листи, мемуари, літературні твори, які, хоча й є суб'єктивними, допомагають відчувати атмосферу та емоційне сприйняття людей у різні історичні періоди. Наприклад, вивчення мемуарів солдатів Першої світової війни або листів подружжя з села відкриває глибоке розуміння того, як повсякденні стреси, втрати та побутові проблеми впливали на людей.

Іншою важливою методологічною складовою є інтерпретація усних історій. Усні свідчення людей, які пережили певні історичні події або зміни (наприклад, колективізацію, депортацію чи війну), стають важливим джерелом для відновлення картин повсякденного життя, яке, можливо, не зафіксовано в офіційних документах. Такий підхід допомагає досліджувати повсякденність не лише через призму великої історії, а й через досвід людей, чий голос зазвичай не чується у великих наративах.

Історія повсякдення також використовує «мікроісторичний» підхід, який дозволяє вивчати окремі індивідуальні історії чи локальні явища, аби зрозуміти ширші соціальні процеси. Наприклад, дослідження життя окремої родини у певному часі та просторі розповідає багато про соціальні зміни, культурні трансформації, стосунки між різними соціальними групами в більш широкому контексті.

Зміст повсякденного життя є одним із основних об'єктів дослідження історії повсякдення. Це поняття охоплює широкий спектр дій, рутинних звичок, соціальних взаємодій і практик, що складають основу життєдіяльності людей у різні історичні періоди. Вивчення повсякденного життя дозволяє зрозуміти, як індивіди й групи організовували своє існування, взаємодіяли з оточенням і пристосовувалися до змін, що відбувалися в соціально-економічному та політичному контекстах. Повсякденність часто є тією «непомітною» частиною історії, яка не отримує такої ж уваги, як політичні чи економічні процеси, однак її аналіз дозволяє побачити глибші соціальні та культурні зрушення.

Усі соціальні практики, що складають повсякденне життя, мають тісний зв'язок з культурними нормами, соціальними ролями та економічними умовами. Кожна епоха, культура та соціальна група формують свої унікальні звички і практики, що визначають, як люди сприймають своє місце в суспільстві, як організовують свої домашні справи, працюють, відпочивають, святкують тощо.

Матеріальна культура в історії повсякдення охоплює всі аспекти матеріального світу, що оточував людину в різні історичні періоди. Вона включає житло, предмети побуту, одяг, їжу, засоби пересування, знаряддя праці та інші речі, що забезпечували повсякденне існування.

Житло та його облаштування відображали як соціальний статус власника, так і природні умови регіону. У різні епохи воно могло бути від простих хат до розкішних палаців із багатим декором. Меблі, освітлення, посуд і текстиль формували повсякденний комфорт.

Одяг також відіграв важливу роль, будучи не лише практичним елементом, а й символом статусу, культурних традицій та моди. Матеріали й фасони змінювалися залежно від доби, доступності ресурсів та суспільних норм.

Харчування залежало від кліматичних умов, розвитку сільського господарства та торгівлі. У різних соціальних груп були свої гастрономічні звички: селянська кухня базувалася на простих продуктах, тоді як у заможних верств харчування було вишуканішим і різноманітнішим.

Засоби пересування, від простих возів до карет і кораблів, впливали на мобільність людей. У різні періоди розвивалися дороги, мости, канали, що сприяло покращенню транспортної інфраструктури.

Знаряддя праці та технології визначали рівень економічного розвитку суспільства. Від ручних інструментів до механізованих пристроїв – усе це впливало на ефективність праці та виробництва.

Матеріальна культура є важливим джерелом вивчення історії, оскільки вона дає змогу зрозуміти, як люди різних епох взаємодіяли зі світом і створювали умови для свого існування.

Праця та економічні практики в історії повсякдення відображають спосіб життя людей, їхню зайнятість, соціальну структуру та рівень економічного розвитку суспільства.

Трудова діяльність залежала від історичного періоду, географічних умов і суспільного устрою. У традиційних аграрних суспільствах основною сферою зайнятості було сільське господарство: землеробство, тваринництво, рибальство. Праця в полі та на фермах вимагала значних фізичних зусиль і залежала від сезонності. У міських громадах розвивалися ремесла, торгівля та послуги.

Ремісники створювали вироби ручної роботи, від кераміки до ювелірних прикрас, об'єднувалися в цехи та гільдії, що регулювали якість товарів і захищали майстрів від конкуренції. Торгівля, як місцева, так і міжнародна, сприяла обміну товарами та культурними досягненнями. Великі ринки та караванні шляхи забезпечували постачання спецій, текстилю, металів та інших ресурсів.

Соціальна структура визначала розподіл праці. У феодальному суспільстві основну працю виконували селяни-кріпаки, тоді як аристократія контролювала ресурси. З розвитком міст з'являлися наймані робітники, які працювали на мануфактурах та фабриках. Промислова революція змінила економічні практики: механізація виробництва зменшила залежність від ручної праці, збільшила продуктивність і сприяла урбанізації.

Економічні відносини будувалися на обміні, грошовому обігу та податках. Держави регулювали торгівлю, вводили мита, монополії, карбували власну валюту. Важливу роль відігравали банки та кредитні установи, які фінансували великі підприємства та морські експедиції.

Дозвілля та розваги в історії повсякдення відображають культурні особливості суспільства, його соціальну структуру та рівень економічного розвитку. У різні епохи люди знаходили способи відпочинку, що відповідали їхнім можливостям, традиціям та доступним ресурсам.

У сільському середовищі дозвілля було тісно пов'язане з природним циклом і сезонними роботами. Після завершення польових робіт люди

влаштовували святкування, ярмарки, народні гуляння з танцями, піснями та театралізованими виставами. Великою популярністю користувалися релігійні свята, що супроводжувалися масовими заходами.

У міському середовищі розваги були більш різноманітними. Головними місцями відпочинку стали таверни, ринки, театри та цирки. У середньовічних містах популярними були рицарські турніри, карнавальні процесії, вуличні вистави. З часом поширилася літературна та музична культура, з'явилися концертні зали, оперні театри та публічні бібліотеки.

Знатні верстви суспільства мали більше можливостей для організації дозвілля. Вони полюбляли бали, полювання, шахи, карти, інтелектуальні бесіди та наукові експерименти. У Новий час великою популярністю користувалися парки, сади, літературні салони та перші кав'ярні, де збиралися мислителі та художники.

Спорт також відіграв важливу роль у культурі дозвілля. В античності це були Олімпійські ігри та гладіаторські бої, у середньовіччі — фехтування, кінні перегони, стрільба з лука. З розвитком індустріального суспільства виникли командні види спорту: футбол, бейсбол, теніс, що стали масовими розвагами.

Дозвілля та розваги не лише допомагали людям відпочити, а й сприяли соціалізації, культурному розвитку та зміцненню спільноти. Вони відображали епохальні зміни, вплив технологій та рівень добробуту суспільства.

Соціальні відносини в історії повсякдення визначали характер взаємодії між людьми, їхні ролі в суспільстві та механізми підтримки порядку. Вони охоплювали сімейні зв'язки, станову ієрархію, міжособистісні контакти та звичаї, що регулювали поведінку людей у різних сферах життя.

Сім'я була основним осередком соціальних відносин. У традиційних суспільствах вона виконувала не лише виховну, а й економічну функцію: всі

члени родини брали участь у господарських справах. Патріархальні моделі домінували в більшості історичних епох, хоча роль жінок та дітей поступово змінювалася. Шлюб розглядався не тільки як особистий вибір, а й як спосіб укріплення соціальних і економічних зв'язків між родами.

Станова ієрархія визначала права та обов'язки людини. У феодальному суспільстві дворяни, священнослужителі та селяни мали чітко окреслені соціальні ролі. Знатні верстви мали привілеї, тоді як нижчі класи підлягали різним обмеженням. У міру розвитку міст з'являлися нові соціальні групи, зокрема ремісники, купці, інтелігенція.

Міжособистісні відносини будувалися на традиціях і моральних нормах. Повсякденне спілкування залежало від соціального статусу: існували чіткі правила етикету, що регламентували звертання, манери, навіть стиль одягу. Взаємна допомога та підтримка були важливими в умовах нестабільності, особливо серед сільських громад.

Конфлікти та їх вирішення також були частиною соціальних відносин. У різні епохи існували різні механізми їх врегулювання: від традиційних громадських судів до державної юстиції. Репутація людини мала велике значення, і порушення соціальних норм могло призвести до вигнання або покарання.

Соціальні відносини формували основу повсякденного життя, визначаючи можливості, права та обов'язки людей у суспільстві. Вони відображали історичні зміни та впливали на розвиток культурних і моральних норм.

Культура та освіта в історії повсякдення відігравали ключову роль у формуванні світогляду людей, передачі знань і розвитку суспільства. Вони відображали рівень цивілізаційного розвитку, соціальну структуру та доступність інформації для різних верств населення.

Культура охоплювала традиції, мистецтво, літературу, музику, театр та

релігійні вірування. У ранніх суспільствах культурні знання передавалися усно через міфи, легенди та фольклор. У писемних культурах з'явилися літописи, книги, релігійні тексти, що формували історичну пам'ять. Мистецтво було важливою частиною повсякденного життя: фрески, ікони, скульптури прикрашали житлові й культові споруди, а музика супроводжувала релігійні обряди, свята та побут.

Освіта розвивалася поступово. У традиційних суспільствах навчання було доступне лише еліті: аристократія, духівництво та чиновники отримували знання в монастирях, школах або при дворах правителів. У Середньовіччі важливу роль відігравала церква, яка контролювала навчальні заклади та поширювала богословські знання. Ремісники й купці набували освіти через систему учнівства.

З розвитком друкарства в XV столітті знання стали доступнішими, що сприяло поширенню грамотності та наукового прогресу. В епоху Просвітництва відкривалися університети, бібліотеки, академії, що сприяло поширенню наукових ідей та вдосконаленню системи освіти.

У XIX-XX століттях освіта стала масовою та обов'язковою, що суттєво підвищило рівень грамотності населення. Запровадження державних шкіл, наукових досліджень та технічних навчальних закладів сприяло формуванню сучасного суспільства, орієнтованого на знання та інновації. Культура та освіта не лише формували духовний і розумовий рівень суспільства, а й впливали на економічний та соціальний розвиток, визначаючи перспективи майбутніх поколінь. Гігієна та медицина в історії повсякдення відображають рівень розвитку знань про здоров'я, санітарні умови та способи лікування в різні епохи. Вони суттєво впливали на якість життя, тривалість існування та поширення хвороб у суспільствах.

Гігієнічні практики змінювалися залежно від часу та культурних традицій. В античних цивілізаціях, таких як Давній Єгипет, Греція та Рим, існували розвинені системи водопостачання, каналізації, громадські лазні та

навіть примітивні форми зубної гігієни. У середньовіччі ситуація погіршилася: через антисанітарні умови, відсутність каналізації та рідкісні водні процедури міста ставали осередками епідемій. Лише з XVI-XVIII століть гігієна почала покращуватися, зокрема завдяки розвитку медицини та поширенню ідей про користь чистоти.

Медицина розвивалася від магічних обрядів та народної медицини до наукових методів лікування. У давні часи хвороби часто пояснювалися з позиції релігійних або міфологічних уявлень, а лікування базувалося на травах, заклинаннях та амулетах. З розвитком писемності почали з'являтися перші медичні тексти, що містили знання про хвороби та їх лікування.

Середньовічна медицина значною мірою спиралася на вчення античних лікарів, таких як Гіппократ і Гален. Більшість методів лікування базувалися на теорії чотирьох рідин організму, що часто призводило до невдалих або навіть небезпечних процедур, таких як кровопускання. Однак монастирські лікарні та аптекарі сприяли поступовому накопиченню медичних знань.

Револьюційні зміни відбулися в Новий час: розвиток мікроскопії, відкриття бактерій та винайдення вакцин сприяли боротьбі з інфекціями. XIX століття стало періодом гігієнічної революції: впровадження антисептиків, покращення санітарії у містах та створення перших систем охорони здоров'я значно знизили рівень смертності. У XX столітті медицина досягла нового рівня завдяки антибіотикам, хірургічним досягненням і розвитку медичних технологій.

Гігієна та медицина безпосередньо впливали на тривалість і якість життя, а їхній розвиток відображав загальний рівень цивілізації та знань суспільства про людський організм.

Політичне та правове середовище в історії повсякдення визначало взаємовідносини між владою та суспільством, а також регламентувало

права, обов'язки та повсякденне життя людей. Закони, система управління та судочинство впливали на всі аспекти життя – від сплати податків до вирішення конфліктів і дотримання порядку.

Політичні системи змінювалися залежно від епохи та типу суспільства. У ранніх цивілізаціях влада часто була зосереджена в руках монархів, фараонів, імператорів або жерців, які поєднували політичну та релігійну функції. У таких державах, як Давній Рим або середньовічні європейські королівства, існували більш складні системи управління, що включали сенати, ради та чиновницький апарат.

Закони регулювали всі сфери життя: власність, сімейні відносини, злочини та покарання, наприклад закони Хаммурапі (XVIII ст. до н.е.), містили жорсткі покарання за злочини за принципом «око за око». У Середньовіччі судочинство часто базувалося на феодальному праві та релігійних нормах, а покарання могли бути суворими й публічними.

Важливим елементом політичного середовища була система податків і зобов'язань населення перед державою. У феодальну епоху селяни повинні були сплачувати данину землевласникам і церкві. З розвитком міст і торгівлі з'явилися нові фінансові інструменти – мита, позики, банківська система.

Політичні зміни, такі як революції, реформи або війни, суттєво впливали на повсякденне життя людей. Наприклад, Велика французька революція не лише змінила державний устрій, а й вплинула на права громадян, соціальну мобільність та рівень життя.

Правове середовище поступово вдосконалювалося: у XIX-XX століттях були закріплені основні права людини, демократичні інститути та правова рівність. Сучасні правові системи гарантують свободи та безпеку громадян, регулюючи суспільні відносини на основі законів і міжнародних норм. Політичне та правове середовище завжди мало великий вплив на повсякденне життя людей, визначаючи їхні можливості, обмеження та

рівень особистої свободи в суспільстві.

Історія повсякдення є важливим напрямком досліджень, що дозволяє зрозуміти не лише зміни в побутових практиках, але й глибші соціальні, культурні та економічні трансформації в суспільствах різних епох. Підхід до вивчення повсякденного життя через призму соціальних і культурних практик дає змогу побачити взаємозв'язок між індивідуальними і колективними діями, а також проаналізувати, як соціальні структури, норми та цінності формують побутові звички та поведінку людей. Особливості історії повсякдення можна побачити в її здатності відображати зміни в соціальних системах, економічних моделях, релігійних переконаннях і технологічному прогресі. Вивчення цього аспекту історії допомагає розкрити, як прості побутові практики (харчування, одяг, житло), а взаємодія між людьми безпосередньо пов'язана з глибокими соціальними змінами, що відбуваються на рівні суспільства.

Таким чином, історія повсякдення є не лише відображенням конкретних практик, а й важливим інструментом для розуміння більш широких процесів. Вона дає змогу аналізувати вплив культурних, соціальних, економічних та політичних факторів на повсякденне життя людей, що дозволяє краще зрозуміти етапи розвитку цивілізацій і їхній вплив на сучасне суспільство.

1.2. Місце історії повсякдення у сучасній історичній освіті

Історія повсякдення є відносно молодим напрямом історичних досліджень, що набув популярності у другій половині ХХ століття. Вона фокусується на вивченні життя звичайних людей, їхніх звичок, традицій, соціальних практик та матеріального середовища, у якому вони існували. На відміну від класичної історії, яка переважно розглядала події крізь призму політики, війн чи біографій видатних постатей, історія повсякдення дає змогу заглибитися в реалії життя минулих епох та зрозуміти, як історичні

процеси впливали на окремі людські спільноти та індивідів.

У сучасній історичній освіті історія повсякдення відіграє важливу роль, оскільки сприяє кращому розумінню минулого через призму людського досвіду. Вона допомагає зробити історію ближчою та цікавішою для учнів і студентів, дозволяючи їм не лише засвоювати факти, а й формувати критичне мислення, аналізуючи джерела, такі як щоденники, листи, спогади, побутові предмети та візуальні матеріали. Завдяки цьому історична освіта стає більш практичною та інтерактивною, сприяючи формуванню емоційного зв'язку з минулим і розвитку уявлення про те, як історія впливає на сучасність.

Історія повсякдення відіграє ключову роль у формуванні цілісного уявлення про минуле, оскільки дозволяє побачити історичні процеси не лише через великі події, політичні рішення чи військові конфлікти, а й через звичне життя звичайних людей. Вона дає змогу відтворити історичну картину світу такою, якою вона була для більшості населення певної епохи, а не лише для її еліти.

Традиційні підходи до історичних досліджень часто концентрувалися на діяльності правителів, політиків, воєначальників та інтелектуальних лідерів. Однак вони не завжди дозволяють зрозуміти, як ці рішення впливали на життя пересічних людей. Наприклад, Велика французька революція призвела до радикальних змін у суспільстві, включаючи скасування феодальних привілеїв і запровадження нових громадянських прав. З позиції державної політики ці реформи виглядали як прогресивний крок до рівності. Однак для багатьох селян і ремісників вони означали економічну нестабільність, військову мобілізацію та зростання соціальної напруги, що спричинило хвилю опору та контрреволюційних виступів.

Ще один важливий аспект історії повсякдення – соціальні та культурні норми, що формували поведінку людей. Наприклад, у середньовічній Європі

суворо регламентувалися стосунки між різними станами, спосіб одягу, харчування та навіть житло. Селяни харчувалися простою їжею, жили в хатинах без елементарних зручностей і підкорялися феодалові. У той же час аристократи могли дозволити собі розкішні бенкети, дороге вбрання та витончені манери поведінки. Вивчаючи повсякденне життя різних верств населення, ми отримуємо більш об'єктивне уявлення про соціальну нерівність, яка була невід'ємною частиною історичного процесу .

Також історія повсякдення допомагає виявити довготривалі тенденції, що впливали на розвиток суспільства. Наприклад, індустріалізація ХІХ століття призвела не лише до технічного прогресу, а й до суттєвих змін у житті людей: зростання міст, появи фабричної дисципліни, нових соціальних класів та навіть змін у сімейних відносинах. Якщо розглядати лише економічний чи політичний аспект індустріалізації, можна пропустити її вплив на побутові умови робітників, їхній режим праці, стосунки в родині та культуру дозвілля.

Історія повсякдення відіграє важливу роль у сучасній історичній освіті, оскільки робить вивчення минулого більш живим, цікавим і наближеним до реального досвіду людей. Вона допомагає не лише запам'ятовувати події та дати, а й розуміти історичні процеси через призму буденного життя, соціальних норм, звичок і матеріального світу різних епох.

Один із головних аспектів значення історії повсякдення в освіті – розвиток критичного мислення. Замість пасивного засвоєння фактів студенти та учні вчать працювати з історичними джерелами: аналізувати щоденники, листи, судові справи, побутові предмети чи навіть археологічні знахідки. Наприклад, вивчення меню середньовічного міщанина дає більше розуміння про економічний рівень міста, ніж загальний опис його торгівлі.

Другий важливий аспект – емоційний зв'язок із минулим. Коли учні читають не лише про війну як сукупність дат і битв, а й про щоденні

труднощі солдатів – їхній раціон, одяг, спроби підтримувати зв'язок із родиною – історія стає для них ближчою. Наприклад, аналіз спогадів очевидців Голодомору 1932–1933 років дозволяє зрозуміти не лише масштаби трагедії, а й повсякденні випробування людей – пошук їжі, втрату близьких, стратегії виживання та надію на порятунок. Такий підхід допомагає не просто знати історію, а й співпереживати її учасникам.

Ще один аспект – зв'язок історії з сучасністю. Історія повсякдення допомагає зрозуміти, як виникли певні традиції, соціальні звички чи навіть економічні моделі. Наприклад, дослідження повсякденного життя робітників у XIX столітті пояснює, чому склалися сучасні трудові норми, як змінився баланс між роботою та особистим життям. Це дозволяє студентам бачити історію не як щось відірване від них, а як основу теперішнього світу.

Історія повсякдення сприяє інтерактивному навчанню. Вона дає змогу впроваджувати нестандартні методи викладання, такі як історичні реконструкції, рольові ігри або моделювання повсякденних ситуацій минулого. Наприклад, учням можна запропонувати день прожити за правилами XVIII століття: писати гусячим пером, використовувати словесні звороти тієї епохи, носити відповідний одяг. Такий підхід значно підвищує рівень зацікавленості в навчанні. Включення історії повсякдення у викладання історії дозволяє зробити навчальний процес більш цікавим, інтерактивним і наближеним до реального досвіду людей минулих епох. Оскільки традиційний підхід до вивчення історії часто фокусується на великих подіях, війнах і політичних рішеннях, учням і студентам важко уявити, як саме жили звичайні люди в різні історичні періоди. Саме історія повсякдення допомагає зробити історичні знання більш конкретними та зрозумілими .

Один із найефективніших способів викладання історії повсякдення – робота з автентичними історичними джерелами. Це можуть бути

щоденники, листи, мемуари, судові протоколи, списки покупок, газети, археологічні знахідки. Наприклад, аналіз щоденника Анни Франк дозволяє студентам не лише зрозуміти загальний перебіг Другої світової війни, а й відчувати, як ця подія впливала на життя підлітків у конкретних умовах окупації.

Рольові ігри та реконструкції. Цей метод дає змогу учням або студентам краще зрозуміти життя в певну історичну епоху через власний досвід. Наприклад, можна запропонувати студентам взяти на себе ролі середньовічних міщан, селян або ремісників і на основі історичних фактів виконати певні завдання: вести торгівлю, вирішувати соціальні конфлікти, організовувати побут. Такий метод особливо ефективний для пояснення соціальної структури та взаємин між різними верствами населення.

Використання візуальних матеріалів. Картографія, картини, фотографії, плакати та кіноматеріали допомагають студентам краще зрозуміти історичний контекст. Наприклад, порівняння побутових фотографій XIX і XX століть дозволяє простежити зміни в умовах життя, технічному прогресі, моді та соціальній поведінці. Також можна аналізувати картини, які зображують повсякденне життя, наприклад, твори Яна Вермеєра або Пітера Брейгеля, щоб вивчити соціальні відносини та культурні особливості певної епохи.

Історичні екскурсії та музеї. Походи в музеї, на археологічні розкопки або в історичні місця дозволяють студентам наочно побачити, як виглядало життя в минулому. Наприклад, відвідування музею етнографії допомагає зрозуміти, як змінювався побут селян і міщан, які інструменти вони використовували, якою була їхня архітектура та повсякденні звички.

Проектне навчання та створення історичних реконструкцій.

Студентам можна запропонувати створити макети історичних поселень,

будинків або ремісничих майстерень. Наприклад, досліджуючи побут Київської Русі, учні можуть виготовити моделі дерев'яних хат, вивчити ремесла того часу або спробувати відтворити середньовічний рецепт страви, що допоможе їм краще засвоїти матеріал.

Порівняльний аналіз історичного і сучасного життя. Цей метод дозволяє побачити, як історія повсякдення впливає на сучасне суспільство. Наприклад, студентам можна запропонувати порівняти розпорядок дня середньовічного ремісника та сучасного офісного працівника, або побутові умови ХІХ століття з умовами сучасного життя. Такі завдання допомагають зрозуміти, які соціальні, економічні та технологічні фактори визначали розвиток суспільства.

Історія повсякдення відіграє важливу роль у сучасних навчальних програмах, адже вона дозволяє глибше зрозуміти історичні процеси через призму життя звичайних людей. Включення цього напрямку в освітній процес сприяє розширенню історичних знань, розвитку критичного мислення та формуванню навичок роботи з різними видами історичних джерел. Сучасні навчальні програми з історії дедалі частіше включають теми, пов'язані з повсякденним життям у різні історичні періоди, що допомагає студентам краще усвідомити взаємозв'язок між глобальними подіями та особистим досвідом людей.

Цей напрям особливо активно розвивається у варіативних модулях та спецкурсах, присвячених соціальній, культурній та антропологічній історії. Використання щоденників, мемуарів, приватного листування та усної історії дозволяє створити більш об'ємну картину минулого, у якій центральне місце займають люди та їхні життєві практики. Окрім того, історія повсякдення допомагає зробити навчання більш інтерактивним завдяки використанню рольових ігор, історичних реконструкцій, аналізу реальних життєвих ситуацій минулого.

Методи викладання історії повсякдення спрямовані на те, щоб зробити навчальний процес більш наочним, інтерактивним і наближеним до реального життя. Одним із ключових підходів є аналіз історичних кейсів, коли студенти досліджують конкретні життєві ситуації людей у певний період, використовуючи щоденники, мемуари, листування або усні свідчення. Це дозволяє їм не лише краще зрозуміти побут минулого, а й розвивати навички критичного аналізу джерел.

Ефективним методом є реконструкція історичних подій, коли студенти відтворюють побутові або соціальні аспекти різних епох, наприклад, організовують театралізовані заняття, де вони грають ролі історичних персонажів. Подібний підхід сприяє глибшому зануренню в матеріал і формуванню емоційного зв'язку з історією.

Використання цифрових технологій також відіграє важливу роль у викладанні історії повсякдення. Завдяки інтерактивним картам, віртуальним музеям, цифровим архівам і відеоматеріалам студенти отримують можливість самостійно досліджувати джерела та порівнювати різні історичні реалії. Особливе значення має робота з історичними фотографіями, картинами, предметами побуту, які дозволяють наочно побачити життя людей у різні епохи .

Доцільним є використання усної історії, коли студенти проводять інтерв'ю зі свідками певних подій або аналізують вже записані розповіді. Це допомагає побачити історію не лише через письмові документи, а й через безпосередні розповіді очевидців.

Історія повсякдення відіграє важливу роль у формуванні історичної свідомості, оскільки дозволяє людям сприймати минуле не лише через великі політичні чи військові події, а й через життя звичайних людей. Вивчення повсякденних практик, традицій, соціальних взаємодій допомагає глибше зрозуміти реалії різних історичних періодів, а також осмислити

вплив глобальних подій на особистий досвід окремих людей та спільнот.

Завдяки цьому підходу історія перестає бути абстрактною хронологією подій і набуває більш людського виміру. Студенти та учні починають усвідомлювати, що вони також є частиною історичного процесу, і що їхнє власне життя пов'язане з соціальними, економічними та культурними змінами. Це сприяє розвитку історичної емпатії, адже людина починає краще розуміти, як жили, мислили та діяли її предки в конкретних історичних умовах.

Окрім того, історія повсякдення допомагає критично оцінювати історичні джерела, розпізнавати стереотипи та ідеологічні конструкції, які можуть впливати на сприйняття минулого. Це особливо важливо в умовах інформаційного суспільства, де історична пам'ять часто використовується як інструмент маніпуляції. Вивчення історії повсякдення формує більш зважений і реалістичний погляд на історію, допомагає уникати спрощень та узагальнень, а також сприяє усвідомленню складності та багатовимірності історичних процесів.

Таким чином, історія повсякдення є потужним інструментом формування історичної свідомості, оскільки вона не лише розширює знання про минуле, а й допомагає розвивати критичне мислення, емпатію та відповідальність за збереження історичної пам'яті.

Історія повсякдення дозволяє простежити взаємозв'язок між глобальними історичними подіями та локальними процесами, показуючи, як великі зрушення впливали на життя окремих людей і спільнот. Вивчення цього аспекту допомагає глибше усвідомити, що історія не є лише набором фактів про держави, війни та революції, а складається з особистих історій, які формують суспільний розвиток.

На глобальному рівні історія повсякдення демонструє, як економічні

кризи, світові війни, науково-технічний прогрес чи політичні ідеології змінювали щоденне життя людей у різних країнах. Наприклад, індустріалізація XIX століття суттєво вплинула на спосіб життя робітничого класу, міграційні процеси та соціальну мобільність. Аналогічно, Друга світова війна кардинально змінила повсякденні реалії мільйонів людей, змусивши їх адаптуватися до умов військової економіки, дефіциту продуктів і загальної нестабільності.

На локальному рівні історія повсякдення розкриває особливості життя окремих регіонів, етнічних чи соціальних груп у контексті ширших історичних подій. Наприклад, історія українського села у радянський період відображає вплив колективізації, репресій та війни на традиційний уклад життя. Дослідження міського повсякдення дозволяє зрозуміти, як змінювалася культура дозвілля, побутові умови та соціальні відносини у різні періоди.

Поєднання глобального та локального підходів у вивченні історії повсякдення сприяє більш комплексному розумінню історичних процесів. Це дозволяє побачити, що великі історичні події мають конкретний людський вимір, а локальна історія є невід'ємною частиною загальносвітових тенденцій. Такий підхід не лише робить історію більш доступною, а й допомагає формувати цілісне уявлення про взаємозалежність різних рівнів історичного розвитку.

Історія повсякдення відіграє важливу роль у громадянській освіті, оскільки допомагає формувати критичне мислення, розуміння соціальних процесів та відповідальність за збереження історичної пам'яті. Вона дозволяє побачити історію не як абстрактний набір дат і подій, а як живий процес, що безпосередньо впливає на життя кожної людини.

У сучасному суспільстві історія повсякдення використовується для розвитку громадянської свідомості через усвідомлення прав і свобод,

механізмів соціальних змін і формування толерантності. Аналіз історичних прикладів із повсякденного життя дозволяє краще зрозуміти, як змінювалися соціальні норми, трудові відносини, освіта, гендерні ролі та побутові умови. Це сприяє розвитку усвідомлення власної ролі у суспільстві та важливості громадянської активності.

Також важливим аспектом є використання історії повсякдення для розуміння впливу державних рішень на життя людей. Наприклад, дослідження того, як політичні режими минулого обмежували права громадян або навпаки сприяли їхньому розвитку, допомагає усвідомити цінність демократії та верховенства права. Це дає змогу краще розбиратися в сучасних суспільно-політичних процесах і не потрапляти під вплив маніпуляцій.

Окрім того, історія повсякдення використовується у шкільних та університетських програмах як метод підвищення зацікавленості до історії. Вона дозволяє учням і студентам легше співвідносити події минулого зі своїм життям, роблячи історію більш доступною та осмисленою. Також популярними стають інтерактивні формати, такі як екскурсії, історичні реконструкції та проекти, що залучають громадськість до вивчення локальної історії.

Історія повсякдення займає важливе місце у сучасній історичній освіті, оскільки дозволяє доповнити традиційні підходи до вивчення минулого, роблячи його більш наближеним до реального життя. Вона допомагає розкрити, як глобальні історичні процеси впливали на долі звичайних людей, формує критичне мислення, історичну емпатію та усвідомлення взаємозв'язку між минулим і сучасністю.

Включення історії повсякдення в навчальні програми сприяє кращому засвоєнню матеріалу завдяки використанню інтерактивних методів, таких як аналіз особистих свідчень, реконструкція подій, робота з архівами та

цифровими ресурсами. Це дозволяє не лише розширити історичні знання, а й сформувати у студентів навички самостійного аналізу та оцінки історичних явищ .

Окрім того, історія повсякдення має значний вплив на формування громадянської свідомості, оскільки дає змогу зрозуміти еволюцію соціальних норм, прав людини, культурних традицій та побуту. Вона допомагає усвідомити роль кожної особи в історії та значення відповідального ставлення до суспільних змін.

Таким чином, історія повсякдення є невід'ємною складовою сучасної історичної освіти. Вона не лише урізноманітнює викладання історії, а й сприяє глибшому розумінню минулого, формуванню цілісного світогляду та розвитку активної громадянської позиції.

1.3. Компетентнісний підхід до викладання історії повсякдення

Сучасні освітні тенденції ставлять нові вимоги до викладання історії, що вимагають значних змін у традиційних підходах до навчання цього предмета. Однією з основних змін є акцент на розвиток у учнів не тільки фактологічних знань, а й на формування критичного мислення, аналітичних здібностей, практичних навичок, а також здатності осмислювати й інтерпретувати події минулого в контексті сучасних глобальних проблем. Важливим етапом у цьому процесі є зміна парадигми від простого вивчення дат і фактів до розуміння історії як живого, динамічного інструменту для аналізу сучасності. Історія перестала сприйматися як набір абстрактних фактів, відокремлених від реального життя, і набуває нового значення як засіб пізнання сучасного світу, його структур, процесів і закономірностей [Додаток А].

Ключовим методологічним орієнтиром є компетентнісний підхід до навчання, що включає не лише здобуття знань про історичні факти, а й розвиток здатності застосовувати ці знання для аналізу сучасних подій,

явищ і процесів. Компетентнісно орієнтована освіта ставить завдання формувати в учнів не тільки знання, але й уміння приймати обґрунтовані рішення в реальних життєвих ситуаціях, що передбачає здатність критично оцінювати інформацію, виявляти її важливість і застосовувати для вирішення проблем у різних сферах життя. Історія, таким чином, перетворюється з предмета, що лише передає знання, на інструмент для формування глибокого розуміння минулого і сучасного, для розвитку здатності до самостійного, обґрунтованого прийняття рішень у швидко змінюваному світі .

Така освіта, орієнтована на компетентності, вимагає зміни традиційних методів навчання, впровадження нових інтерактивних та практичних підходів, що дозволяють учням не тільки вивчати історію, але й активно її аналізувати, співвідносити з сучасними викликами і проблемами, а також робити висновки, які можуть бути застосовані для вирішення реальних соціальних, економічних та політичних проблем. Таким чином, історія перестає бути лише дисципліною, яка дає базу для розуміння минулого, і стає важливим інструментом для формування активних громадян, здатних усвідомлено і критично ставитися до історичних подій і процесів, а також ефективно діяти у сучасному світі.

Компетентнісний підхід у навчанні історії спрямований на розвиток здатності учнів не лише до запам'ятовування історичних фактів і дат, а й до вміння застосовувати набуті знання в конкретних життєвих ситуаціях. Це особливо важливо в контексті вивчення історії повсякдення, оскільки ця частина історії не є просто набором сухих фактів і подій, а відображає більш глибокий процес, в якому соціальні, економічні та культурні аспекти минулого знаходять своє відображення у звичайному житті людей, їхніх щоденних практиках, взаємодіях і звичках. Історія повсякдення дає змогу побачити, як люди переживали важливі історичні моменти через призму своїх повсякденних дій і виборів, як вони взаємодіяли зі своїм соціальним,

економічним і культурним середовищем .

Здатність аналізувати і інтерпретувати історичні факти з точки зору повсякдення допомагає учням краще розуміти складність соціальних процесів і взаємозв'язків між різними сферами життя. Вони можуть зрозуміти, як зміни в економіці або політиці відображалися в житті простих людей, як зміни в суспільних відносинах або культурних практиках мали реальний вплив на побут, навчання, працю та відносини в родині. Тому вивчення історії повсякдення стає важливим інструментом для розвитку в учнів не лише знань, а й уміння осмислювати та аналізувати соціальні процеси, що відбуваються в їхньому власному житті, а також у суспільстві в цілому. Це сприяє формуванню у них більш глибокого розуміння того, як історія впливає на сучасність, і як використання цих знань може допомогти вирішувати сучасні проблеми.

Такий підхід до навчання історії допомагає учням створити глибше уявлення про історичні процеси, які виходять за межі формальних подій, оскільки вивчення історії повсякдення дозволяє поглянути на минуле не лише з точки зору політичних чи економічних подій, а й через призму повсякденного життя звичайних людей. Це дає змогу оцінити, як маленькі зміни в побуті, звичаях чи технологіях могли призвести до великих трансформацій у суспільстві. Зокрема, такі підходи дозволяють розвивати в учнів здатність використовувати ці знання для аналізу сучасних тенденцій і проблем, що виникають у суспільстві сьогодні.

Знання про минуле допомагає бачити паралелі з сучасністю, адже в багатьох випадках соціальні та культурні виклики залишаються подібними. Наприклад, аналіз соціальних рухів чи боротьби за права людини в історії допомагає краще зрозуміти сучасні процеси боротьби за рівність та соціальну справедливість. Таким чином, вивчення історії повсякдення дозволяє не лише отримати інформацію про минуле, але й вчить застосовувати ці знання для кращого розуміння сучасних глобальних і

локальних проблем, що сприяє формуванню критичного мислення і здатності до аналітичного підходу до реальних проблем сьогодення .

Важливим аспектом компетентнісного підходу є активне залучення учнів до навчального процесу, що дає їм можливість не тільки засвоювати знання, а й активно їх застосовувати в реальних життєвих ситуаціях. Інтерактивне навчання є потужним інструментом, що сприяє глибшому розумінню навчального матеріалу, а також розвитку ключових компетентностей учнів. Цей підхід використовує різноманітні методи і стратегії, які активно стимулюють розумову діяльність учнів, допомагають їм розвивати критичне мислення та аналітичні здібності. Наприклад, проєктна діяльність, в рамках якої учні самостійно досліджують конкретні історичні періоди, події чи постаті, дає можливість не лише вивчити факти, а й побудувати глибокий аналіз, порівнюючи різні джерела та перспективи.

Однією з важливих складових цього процесу є створення міждисциплінарних зв'язків, що дозволяє учням розглядати історичні події не тільки з історичної, але й з економічної, соціальної, культурної та політичної точки зору. Це сприяє формуванню цілісного бачення історичних процесів, а також допомагає учням зрозуміти, як різні аспекти життя суспільства взаємодіють між собою. Вивчення історії в контексті соціальних, економічних, культурних та політичних процесів надає учням можливість сформувати комплексне уявлення про розвиток людства, усвідомлюючи, як певні історичні події та зміни впливали на різні сфери життя, та як ці зміни вплинули на соціальну та культурну структуру суспільства.

Компетентнісний підхід також акцентує на значенні міжпредметних зв'язків у навчанні історії, що є важливим елементом сучасної освітньої парадигми. Історія, як наука про минуле, не існує у вакуумі, вона активно взаємодіє з іншими науками, такими як література, правознавство, економіка, географія, соціологія та багатьма іншими. Цей інтегрований підхід дозволяє створити більш багатогранне і комплексне уявлення про

історичні процеси, допомагаючи учням краще зрозуміти, як різні сфери знань взаємодіють між собою і як події в одній сфері можуть мати значний вплив на інші .

Завдяки міжпредметним зв'язкам, учні мають можливість не лише вивчати конкретні факти та події, але й розглядати їх у більш широкому контексті, що дає змогу побачити вплив історичних подій на різні аспекти життя суспільства. Наприклад, аналізуючи великі історичні події, такі як війни, революції чи економічні кризи, учні можуть вивчати не лише військові операції та стратегії, але й соціальні наслідки цих подій, такі як зміни в соціальних структурах, еміграція, вплив на культуру та повсякденне життя людей. Крім того, вони можуть розглядати економічні наслідки воєн, такі як руйнація виробництва, зміни в торгівлі чи виникнення нових економічних практик.

Для цього учні використовують матеріали з різних галузей знань, таких як література, право, економіка, географія, соціологія та інші дисципліни, які дозволяють їм побачити події з різних перспектив і зрозуміти їх комплексний вплив на суспільство. Наприклад, вивчення літературних творів того часу може допомогти учням зрозуміти соціальні настрої, переживання та реакції людей на певні історичні події, що дає більш глибоке розуміння історії не тільки через факти, а й через людські емоції та досвід. Аналіз правових змін, які відбувалися внаслідок історичних подій, допомагає учням побачити, як зміни в політичній ситуації можуть впливати на законодавчі та правові системи, а також на права та свободи людей. Завдяки цьому міжпредметному підходу учні не лише стають більш обізнаними про події минулого, але й навчаються бачити складні соціальні, політичні та економічні процеси в їх взаємозв'язку, що є важливим елементом для формування компетентної особистості, здатної мислити критично і приймати обґрунтовані рішення в сучасному світі.

Один з найбільш важливих елементів компетентнісного підходу в

навчанні історії — це робота з історичними джерелами. Цей процес є надзвичайно важливим, оскільки дозволяє учням не лише отримувати знання про минуле, але й розвивати навички критичного мислення, аналізу та інтерпретації. Використання різноманітних джерел, таких як документи, архівні матеріали, статистичні дані, а також робота з оригінальними текстами, дає учням можливість глибше поринути в історичний контекст і зрозуміти, як формуються різні точки зору на одні й ті ж події. Наприклад, аналізуючи спогади учасників революцій або важливі історичні документи, учні мають можливість зрозуміти, як різні сторони трактують події, виявляти розбіжності в інтерпретаціях і формувати більш комплексне і багатогранне уявлення про історію. Кожне історичне джерело має свій контекст, свою мету, і тому його інтерпретація може варіюватися залежно від погляду того, хто його створює. Це дозволяє учням бачити історію не як набір об'єктивних фактів, а як результат різних трактувань, що існують на перехресті політичних, соціальних та культурних умов того часу.

Завдяки роботі з джерелами учні не лише краще розуміють саму історію, а й розвивають важливі навички, які стануть корисними в їхній подальшій освіті та житті. Вони вчаться ставити питання, знаходити і перевіряти інформацію, формулювати свої думки, робити обґрунтовані висновки та розвивати здатність до критичного аналізу. Цей процес сприяє розвитку аналітичних навичок, адже учні повинні вміти зіставляти різні джерела, знаходити між ними зв'язки, визначати їх достовірність і оцінювати надійність інформації. Наприклад, вивчаючи події Другої світової війни через документи з обох сторін конфлікту, учні можуть зіткнутися з різними оцінками тих самих подій, що дозволяє їм зрозуміти, як змінюються інтерпретації залежно від політичної чи ідеологічної належності авторів. Це не лише покращує їхнє розуміння конкретних історичних подій, а й допомагає сформувати більш гнучкий підхід до сприйняття різних точок зору на історію, що є важливою складовою сучасної освіти .

Окрім цього, робота з історичними джерелами формує у учнів уміння працювати з первинною інформацією, а також розвивати здатність бачити зв'язки між різними аспектами минулого, такими як економічні, соціальні та культурні фактори. Учні, які мають досвід роботи з оригінальними текстами, здатні не лише зібрати факти, а й проаналізувати їх, порівняти з іншими даними та зробити обґрунтовані висновки, що сприяє розвитку їхньої інтелектуальної самостійності та критичного мислення .

Таким чином, робота з історичними джерелами не лише допомагає учням поглибити своє розуміння минулого, але й активно сприяє розвитку важливих життєвих навичок, таких як здатність до аналізу, синтезу інформації, логічного мислення та прийняття обґрунтованих рішень. Це є основою для формування компетентної особистості, здатної критично оцінювати сучасні події, робити осмислені висновки та діяти в умовах постійно змінюваного світу.

Сучасний компетентнісний підхід активно використовує методи інтерактивного навчання, які стають важливою складовою процесу освітнього розвитку. Такі методи дозволяють учням не лише засвоювати теоретичні знання, а й активно застосовувати їх на практиці, розвиваючи ключові компетентності, необхідні для успішної соціальної та професійної адаптації. Інтерактивне навчання може включати різноманітні форми діяльності, такі як проведення дискусій, дебатів, рольових ігор, симуляцій історичних подій, проєктної діяльності та інші методи, що стимулюють учнів до активної участі та взаємодії. Наприклад, рольова гра, що відтворює атмосферу Версальського конгресу 1919 року, є чудовим прикладом такого інтерактивного підходу. Вона дозволяє учням не лише вивчати дипломатичні аспекти міжнародної політики після Першої світової війни, а й зануритися в реалії переговорного процесу. Це дає можливість учням отримати важливі навички ведення переговорів, оскільки вони повинні вивчити позиції різних країн, зрозуміти їх стратегічні інтереси, а також

аналізувати, як конкретні рішення на міжнародній арені можуть впливати на хід подій у майбутньому. Такі ігри стимулюють розвиток критичного мислення, а також дають змогу вивчати складні історичні процеси через персоналізований досвід .

Інтерактивні методи навчання сприяють розвитку соціальних і комунікативних навичок учнів. Участь у дискусіях та дебатах дозволяє учням навчитися аргументувати свою точку зору, слухати і враховувати позиції опонентів, розвивати здатність до конструктивного діалогу. Це особливо важливо для формування навичок критичного аналізу та аргументації, які є необхідними у сучасному суспільстві, де здатність обґрунтовано відстоювати свою позицію та приймати обґрунтовані рішення є важливим аспектом професійної діяльності.

Використання симуляцій історичних подій дозволяє створити в учнів глибше розуміння процесів, що відбувалися в минулому, а також дає можливість побачити, як різні фактори взаємодіють між собою, спричиняючи зміни у суспільстві. Такий підхід дозволяє учням не лише вивчати історичні факти, а й активно працювати з ними, застосовуючи знання на практиці.

Проектна діяльність є ще одним важливим аспектом інтерактивного навчання. Учні, працюючи над проектами, мають змогу використовувати різноманітні джерела інформації, самостійно формулювати гіпотези, досліджувати різні аспекти історичних подій та процесів. Цей процес допомагає учням розвивати навички планування, організації та командної роботи. Окрім того, завдяки проєктній діяльності учні можуть побачити реальні зв'язки між теоретичними знаннями та їх практичним застосуванням у сучасному світі .

Інтерактивні методи навчання сприяють формуванню у учнів здатності до креативного мислення та вирішення складних завдань. Вони не лише допомагають учням глибше засвоїти матеріал, а й розвивають їхню здатність

до інноваційного підходу в розв'язанні проблем, що є важливою навичкою для майбутнього професійного розвитку. Участь у таких заняттях вчить учнів знаходити альтернативні рішення, аналізувати різні варіанти розвитку подій і робити обґрунтовані прогнози на основі отриманих знань.

Таким чином, інтерактивні методи навчання в контексті компетентнісного підходу не лише активізують процес пізнання, а й сприяють розвитку в учнів широкого спектра компетентностей, таких як здатність до критичного мислення, аналізу, комунікації, співпраці та інноваційного вирішення проблем. Це забезпечує формування всебічно розвинених особистостей, готових до активної участі у сучасному світі та здатних успішно адаптуватися до різних життєвих ситуацій.

Загалом, компетентнісний підхід є не лише освітньою стратегією, а й важливим елементом формування активного, відповідального громадянина, здатного до самостійного мислення, прийняття обґрунтованих рішень і ефективної взаємодії в умовах швидко змінюваного соціокультурного середовища. Впровадження цього підходу передбачає глибокі зміни в традиційних методах викладання, що охоплюють не лише вдосконалення навчальних планів і програм, а й оновлення підходів до взаємодії між учителем і учнем, а також перехід до більш інтерактивних і практично орієнтованих форм навчання. Це передбачає також активне використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що допомагають учням отримувати і обробляти інформацію, а також розвивати навички роботи з різноманітними джерелами даних.

Висновки до першого розділу

Історія повсякдення є не лише важливим дослідницьким напрямом, а й ключовим елементом історичної освіти, що дає змогу глибше зрозуміти соціальні, культурні та економічні процеси минулого. Її значення полягає в тому, що через побутові практики можна простежити еволюцію суспільства, зміни в соціальних нормах, релігійних переконаннях, економічних моделях і

технологічному розвитку. Включення цього підходу в освітній процес допомагає зробити історію більш доступною, наочною та близькою до сучасних учнів і студентів.

Одним із ключових аспектів впровадження історії повсякдення в навчання є активне використання історичних джерел. Робота з щоденниками, листами, фотографіями, археологічними знахідками та іншими документами дозволяє не лише отримати фактичну інформацію, а й розвивати критичне мислення, вчитися аналізувати та інтерпретувати події, робити висновки про життя людей у минулому. Це формує у студентів навички дослідницької роботи, сприяє глибшому розумінню контексту та зв'язків між подіями.

Важливим чинником у сучасному підході до викладання історії є компетентнісне навчання, яке орієнтоване не лише на запам'ятовування фактів, а й на розвиток аналітичних здібностей, уміння працювати з джерелами та застосовувати знання в реальному житті. Такий підхід передбачає використання інтерактивних методів, що сприяють глибшому залученню учнів у процес пізнання. Рольові ігри, дискусії, історичні реконструкції, аналіз візуальних джерел і цифрових архівів дозволяють студентам не просто вивчати історію, а й проживати її, усвідомлюючи значення тих чи інших подій для окремих людей та суспільства загалом.

Попри певні труднощі у впровадженні таких методик, зокрема нестачу ресурсів, перевантаженість навчальних програм та необхідність підготовки викладачів до нових форматів роботи, переваги цього підходу є очевидними. Він формує не лише знання, а й ключові компетентності, такі як інформаційна грамотність, комунікативні навички, громадянська свідомість, здатність до аналізу та критичного осмислення подій. Саме тому історія повсякдення в поєднанні з компетентнісним підходом і сучасними методами викладання стає важливим інструментом формування громадян, які не лише знають минуле, а й можуть застосовувати ці знання для

розуміння сучасного світу та його викликів.

Розділ 2. Аналіз шкільних програм та підручників історії

2.1. Огляд навчальних програм з історії

Історична освіта відіграє ключову роль у формуванні громадянської свідомості, національної ідентичності та розвитку критичного мислення молоді. Вивчення історії України в старших класах є надзвичайно важливим, оскільки цей період навчання передбачає глибоке осмислення історичних подій, процесів та тенденцій, що впливали на розвиток українського суспільства та його місце у світовій історії. Важливим аспектом є аналіз і порівняння навчальних програм, затверджених Міністерством освіти і науки України, зокрема програм «Історія України (рівень стандарту)», «Історія: Україна і світ (інтегрований курс)» та «Історія України (профільний рівень)». Кожна з цих програм має свої особливості, методичні підходи та рівень підготовки учнів, що впливає на формування їхніх компетентностей [Додаток Б].

Програма «Історія України (рівень стандарту)» охоплює ключові події та процеси в історії України від найдавніших часів до сучасності. Вона спрямована на формування в учнів розуміння історичних явищ, розвиток критичного мислення та вміння аналізувати історичні джерела. Водночас програма «Історія: Україна і світ (інтегрований курс)» поєднує вивчення історії України та всесвітньої історії, що дозволяє учням бачити взаємозв'язок між національними та глобальними історичними процесами, акцентуючи увагу на інтеграції України в світовий контекст. Програма «Історія України (профільний рівень)» призначена для учнів, які поглиблено вивчають історію, передбачає детальний аналіз історичних подій, персоналій та явищ, а також розвиток навичок наукового дослідження та критичного аналізу.

Навчальне навантаження для різних програм з історії України та

інтегрованого курсу «Історія: Україна і світ» варіюється залежно від рівня вивчення. Стандартний курс «Історія України» передбачає 2 години на тиждень і спрямований на загальне ознайомлення з основними етапами історії без глибокого аналізу. Інтегрований курс «Історія: Україна і світ» має більший обсяг – 3-4 години на тиждень, оскільки поєднує вивчення української та всесвітньої історії, що вимагає аналізу взаємозв'язків між національними та глобальними процесами. Поглиблений курс «Історія України» на профільному рівні також має 3-4 години на тиждень і передбачає детальне вивчення історичних подій та персоналій.

Рівень аналітичного підходу залежить від рівня курсу. У стандартному курсі він середній, оскільки основна увага приділяється фактологічному відтворенню подій з мінімальним критичним осмисленням джерел. В інтегрованому курсі рівень аналітичного підходу високий, оскільки програма потребує глибшого розуміння глобальних і національних процесів, порівняння історичних явищ та критичного аналізу. На профільному рівні аналітичний підхід є дуже високим, адже учні поглиблено вивчають історію, аналізують історичні джерела, працюють із науковою літературою та розвивають навички критичного мислення. Таким чином, чим вищий рівень поглибленості курсу, тим більше уваги приділяється аналітичному підходу у вивченні історії .

У кожній із трьох програм з історії формуються відповідні компетентності, що відповідають рівню навчального навантаження та глибині аналізу історичних подій.

У курсі «Історія України» на рівні стандарту основна увага приділяється загальному розумінню історичних подій, що сприяє формуванню базового уявлення про ключові етапи історії України. Учні розвивають основи критичного мислення, проте без глибокого аналізу джерел. Формуються комунікативні компетентності, які включають здатність до усного та письмового викладення думок на основі вивченого матеріалу.

Важливе місце займає виховання громадянської свідомості через усвідомлення ролі історичної спадщини у сучасному суспільстві.

Інтегрований курс «Історія: Україна і світ» передбачає більш високий рівень аналітичної роботи. Учні формують компетентність інтеграції знань, що дозволяє бачити взаємозв'язки між національною та світовою історією та розуміти глобальні процеси. Розвиваються аналітичні компетентності, які допомагають порівнювати історичні процеси та оцінювати їхній вплив на суспільство й державу. Значну роль відіграє критичне мислення, що передбачає аналіз історичних подій з різних точок зору та усвідомлення багатогранності історичних процесів. Також формуються міжкультурні компетентності, які сприяють розумінню ролі України у глобальному контексті та аналізу взаємодії різних культур і народів.

На профільному рівні курсу «Історія України» відбувається поглиблене вивчення історичних процесів із застосуванням науково-дослідницьких методів. Учні розвивають навички роботи з історичними джерелами, аналізу літератури та підготовки наукових робіт. Глибоке критичне мислення дозволяє аналізувати, порівнювати та інтерпретувати історичні події та явища з різних перспектив. Формується історична компетентність, яка передбачає усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків між подіями. Важливими є навички аргументації, що включають вміння обґрунтовувати власні твердження, проводити історичні порівняння та аналізувати факти. Окрім цього, значна увага приділяється етичним компетентностям, що допомагають оцінювати моральні аспекти історичних подій та дії історичних постатей.

Таким чином, кожна програма спрямована на розвиток відповідного набору компетентностей, що забезпечує поступове ускладнення підходів до вивчення історії, від загального ознайомлення до глибокого аналітичного осмислення історичних явищ.

Навчальні програми з історії України на різних рівнях освіти формують

специфічні компетентності та мають різний рівень актуальності й відповідності сучасним викликам.

Програма "Історія України (рівень стандарту)" спрямована на формування загального розуміння історичних подій, основ критичного мислення, комунікативних навичок та цінностей громадянської свідомості. Вона є актуальною для широкого кола учнів, оскільки забезпечує базові знання про історію України, що сприяє зміцненню національної ідентичності. Водночас її відповідність сучасним освітнім викликам дещо обмежена, оскільки не приділяється достатньо уваги критичному аналізу історичних джерел і глибокому осмисленню історичних процесів.

Програма "Історія: Україна і світ (інтегрований курс)" сприяє інтеграції знань, розвитку аналітичних компетентностей, критичного мислення та міжкультурної компетентності. Вона є надзвичайно актуальною в умовах глобалізації, оскільки дозволяє розглядати історію України в контексті світових подій, розуміти глобальні процеси та взаємозв'язки між народами. Ця програма повною мірою відповідає сучасним викликам, формуючи у школярів здатність до аналізу міжнародних тенденцій і розвитку глобальної свідомості.

Програма "Історія України (профільний рівень)" орієнтована на формування науково-дослідницьких компетентностей, глибокого критичного мислення, історичної компетентності, навичок аргументації та етичних компетентностей. Вона є актуальною для учнів, які планують займатися науковими дослідженнями або професійно працювати з історичними матеріалами. Програма відповідає сучасним освітнім тенденціям, оскільки розвиває навички самостійного дослідження, роботи з джерелами та аналізу історичних подій з різних точок зору.

У підсумку, програма "Історія України (рівень стандарту)" забезпечує базові знання, але потребує більшого акценту на критичному підході та аналізі джерел. "Історія: Україна і світ (інтегрований курс)" сприяє

формуванню глобальної історичної свідомості та розвитку аналітичних навичок, що робить її особливо актуальною в сучасному світі. "Історія України (профільний рівень)" найбільш відповідає вимогам сучасної освіти, оскільки спрямована на глибокий аналіз історичних процесів і розвиток дослідницьких компетентностей, необхідних для майбутньої наукової діяльності.

У підсумку, кожна з цих програм має свою цінність і відповідає різним рівням навчальних потреб. Водночас, усі вони є важливими для розвитку історичного мислення, критичного аналізу та розуміння як національних, так і глобальних історичних процесів.

У результаті огляду трьох навчальних програм з історії України можна зробити наступні висновки. Програма "Історія України (рівень стандарту)" забезпечує базове розуміння основних етапів історії України, що важливо для широкого кола учнів. Вона орієнтована на формування загальних знань без глибокого аналізу, що є підходом для стандартної освіти. Однак, для відповіді на сучасні виклики в освітньому процесі необхідно інтегрувати елементи критичного аналізу джерел і більш глибокого осмислення історичних подій. Програма "Історія: Україна і світ (інтегрований курс)" відзначається високою актуальністю в умовах глобалізації. Вона дає можливість учням побачити зв'язки між національними та світовими процесами, що важливо для розвитку глобальної свідомості. Цей курс розвиває аналітичні та критичні навички, дозволяючи глибше осмислювати історичні події в контексті міжнародних процесів, що робить програму сучасною та відповідною сучасним вимогам освіти. Програма "Історія України (профільний рівень)" є найбільш глибокою і спеціалізованою. Вона націлена на розвиток наукових та дослідницьких компетентностей, що дозволяє учням поглиблено аналізувати історичні процеси, працювати з джерелами та проводити наукові дослідження. Програма відповідає вимогам сучасної освіти, орієнтуючи учнів на розвиток критичного

мислення та дослідницьких навичок, необхідних для подальшого навчання або професійної діяльності.

Отже, кожна з цих програм має свою цінність і відповідає різним рівням навчальних потреб. Водночас, усі вони є важливими для розвитку історичного мислення, критичного аналізу та розуміння як національних, так і глобальних історичних процесів.

2.2. Змістовий аналіз підручників

Підручники з історії відіграють ключову роль у формуванні історичної свідомості учнів, визначаючи зміст та методи подання навчального матеріалу. Вони не лише відображають сучасний стан історичної науки, а й впливають на формування критичного мислення, національної ідентичності та громадянської позиції молоді. Особливості структури, методологічних підходів, способів подання історичних подій та використання історичних джерел у підручниках мають значний вплив на сприйняття учнями минулого, а також на їхню здатність аналізувати та осмислювати історичні процеси .

Змістовий аналіз та порівняння підручників з історії України для 11 класу дозволяє виявити спільні та відмінні риси у висвітленні історичних подій, рівень наукової обґрунтованості матеріалу, відповідність сучасним історіографічним концепціям та державним освітнім стандартам. У цьому дослідженні розглядаються три підручники, видані у 2019 році: авторства О. О. Гісема та О. О. Мартинюк, В. С. Власова та С. В. Кульчицького, а також Г. М. Хлібовської та О. В. Наумчук. Аналіз буде проведений за шістьма ключовими критеріями: структура та зміст, методологічні підходи, використання історичних джерел, висвітлення контроверсійних тем, дидактичний апарат та ідеологічні акценти. Особлива увага приділяється тому, як автори підручників розставляють акценти в поданні історичних процесів, якими є інтерпретаційні підходи до висвітлення ключових подій та як забезпечується баланс між фактичною

інформацією та аналітичним осмисленням [Додаток В].

Структура та зміст підручника є ключовими характеристиками, які визначають його відповідність навчальній програмі та зручність у використанні для учнів і вчителів. Усі три підручники з історії України для 11 класу мають подібну загальну структуру, але водночас відрізняються за логікою подачі матеріалу, розподілом тем і акцентами на певних історичних процесах.

Загальна структура всіх трьох підручників поділена на розділи та теми, що охоплюють історичні періоди ХХ – початку ХХІ століття. Зазвичай розділи присвячені таким основним етапам: Україна у міжвоєнний період (1918–1939 рр.), Україна під час Другої світової війни (1939–1945 рр.), Радянський період після війни (1945–1991 рр.) та Незалежна Україна (1991 – до сьогодні). Однак, є певні відмінності в структурі та акцентах між підручниками. Підручник О. О. Гісема та О. О. Мартинюк має чітку структурування кожного розділу, включаючи короткі узагальнення після кожної теми, що допомагає учням сформувати загальну картину історичного періоду. Підручник В.С. Власова та С. В. Кульчицького містить більше історичних документів і картографічних матеріалів, що допомагає краще орієнтуватися у просторі та часі. Підручник Г. М. Хлібовської та О. В. Наумчук відзначається більш детальним розглядом соціально-економічних процесів, а також містить додаткові матеріали для аналізу, що сприяє розвитку критичного мислення учнів.

Що стосується способу подачі матеріалу, то підручник О. О. Гісема та О. О. Мартинюк має більш стислі й чіткі тексти, що робить його зручним для засвоєння, однак це може обмежити глибину аналізу подій. В. С. Власов та С. В. Кульчицький застосовують більш академічний стиль викладу з розлогими поясненнями, що може бути складнішим для сприйняття учнями, але дозволяє краще розкривати складність історичних процесів. Підручник Г. М. Хлібовської та О. В. Наумчук

включає більше таблиць і схем, що допомагає систематизувати інформацію та робить її більш наочною і зрозумілою.

Усі три підручники відповідають державному стандарту і типовій навчальній програмі, але кожен із них реалізує ці вимоги по-різному. Підручник О. О. Гісема та О. О. Мартинюк більше акцентує увагу на політичній історії, тоді як соціальні аспекти розглядаються поверхнево. В. С. Власов та С. В. Кульчицький зосереджують значну увагу на історичних особистостях та їхній ролі в подіях, що дозволяє глибше зануритись у людський аспект історії. Підручник Г. М. Хлібовської та О. В. Наумчук робить акцент на взаємозв'язку політичних, економічних і соціальних процесів, що дає можливість більш комплексно підійти до вивчення історії та її аналізу.

Методологічні підходи у викладі історії визначають, яким чином автори підручників інтерпретують події, які концепції використовують та як подають інформацію учням. Аналіз трьох підручників з історії України для 11 класу дозволяє виявити як спільні риси, так і суттєві відмінності в їх методологічному підході.

Усі три підручники ґрунтуються на сучасній історіографії та державному освітньому стандарті. Вони поєднують традиційний (описово-фактологічний) підхід із елементами проблемного та критичного аналізу. Проте, кожен із них має свої особливості. О. О. Гісем та О. О. Мартинюк дотримуються позитивістського підходу, наголошуючи на об'єктивності фактів і подаючи події у хронологічному порядку з мінімальним авторським коментарем. В. С. Власов та С. В. Кульчицький більше орієнтовані на аналітичний підхід, включаючи оцінки істориків, порівняння альтернативних точок зору. Г. М. Хлібовська та О. В. Наумчук використовують комплексний підхід, поєднуючи соціально-економічний аналіз із акцентом на культурний розвиток та історію повсякденності.

Щодо використання історичних джерел, О. О. Гісем та О. О. Мартинюк подають історичні джерела у вигляді окремих фрагментів, але без глибокого

аналізу їх змісту. Учні більше ознайомлюються з фактами, ніж із їх інтерпретацією. В. С. Власов та С. В. Кульчицький включають розлогі цитати з джерел та пропонують завдання для їх аналізу, що сприяє розвитку критичного мислення. Г. М. Хлібовська та О. В. Наумчук подають джерела у контексті соціально-економічного розвитку та культури, акцентуючи увагу на їх значенні для розуміння історичних процесів.

Інтерпретація історичних подій у підручниках також має свої особливості. О. О. Гісем та О. О. Мартинюк намагаються подавати матеріал максимально нейтрально, уникаючи оціночних суджень і політичних акцентів. В. С. Власов та С. В. Кульчицький аналізують події крізь призму історичних дебатів, пропонуючи альтернативні версії інтерпретації ключових подій. Г. М. Хлібовська та О. В. Наумчук приділяють особливу увагу соціальним процесам, висвітлюючи вплив історичних подій на повсякденне життя населення.

У використанні історичних концепцій, О. О. Гісем та О. О. Мартинюк дотримуються традиційного підходу, майже не використовуючи концепції нової соціальної історії або історії повсякденності. В. С. Власов та С. В. Кульчицький інтегрують у матеріал елементи історичної антропології та теорії модернізації. Г. М. Хлібовська та О. В. Наумчук використовують міждисциплінарний підхід, залучаючи елементи соціології, культурології та економічної історії.

Таким чином, хоча всі три підручники базуються на сучасній історичній науці та методологічно відповідають програмним вимогам, їхні підходи відрізняються. О. О. Гісем та О. О. Мартинюк дотримуються фактологічного та хронологічного підходу, мінімізуючи інтерпретації. В. С. Власов та С. В. Кульчицький роблять акцент на аналітичному підході, подаючи різні точки зору на події. Г. М. Хлібовська та О. В. Наумчук застосовують комплексний підхід із соціально-економічним ухилом. Кожен підручник має свою методологічну специфіку, що впливає на формування

історичного світогляду учнів.

Аналіз трьох підручників з історії України для 11 класу показує різні підходи до використання історичних джерел у навчальному процесі. Цей аспект відіграє важливу роль у формуванні критичного мислення учнів, адже саме через роботу з джерелами школярі навчаються аналізувати історичні події, розпізнавати тенденції та робити власні висновки. Різні авторські колективи приділяють неоднакову увагу історичним джерелам. О. О. Гісем та О. О. Мартинюк використовують мінімальну кількість документів. Джерела переважно представлені уривками з офіційних документів, декларацій, урядових постанов, що дозволяє учням ознайомитися з офіційною історією, проте не завжди сприяє розвитку аналітичних навичок. В. С. Власов та С. В. Кульчицький застосовують широкий спектр джерел: уривки з мемуарів, промов, листів, щоденників, статистичних даних, що дає змогу розглянути історичні події з різних точок зору. Г. М. Хлібовська та О. В. Наумчук акцентують увагу на соціальній історії, використовуючи джерела, що відображають повсякденне життя (листування, свідчення очевидців, фотографії), що сприяє зануренню учнів у контекст епохи. О. О. Гісем та О. О. Мартинюк обмежуються короткими фрагментами документів, часто без запитань або завдань для їх аналізу. Це робить підручник більш інформаційним, але менш аналітичним. В. С. Власов та С. В. Кульчицький супроводжують кожне джерело питаннями для аналізу, що сприяє критичному осмисленню матеріалу. Наприклад, учням пропонується порівняти офіційні документи з мемуарами очевидців, визначити суперечності та приховані мотиви авторів. Г. М. Хлібовська та О. В. Наумчук акцентують увагу на історичних контекстах, пропонуючи учням визначити джерело походження, мету написання та потенційні упередження автора.

Різні підручники пропонують неоднаковий набір джерел. О. О. Гісем та О. В. Мартинюк використовують офіційні документи, закони, конституції, договори. В. С. Власов та С. В. Кульчицький –

документи, мемуари, спогади, уривки зі статей тогочасної преси. Г.М. Хлібовська та О. В. Наумчук – фотографії, приватне листування, записи очевидців, плакати, агітаційні матеріали. О. О.Гісем та О. О. Мартинюк використовують карти та схеми для пояснення територіальних змін, але без детального аналізу. В. С. Власов та С. В. Кульчицький подають фотоархіви, карикатури, плакати з відповідними запитаннями для аналізу.

Г. М. Хлібовська та О.В. Наумчук зосереджують увагу на повсякденному житті, використовуючи зображення побуту, одягу, традицій. О. О. Гісем та О. О.Мартинюк пропонують джерела як доповнення до тексту, без активного залучення учнів до їх аналізу. В. С. Власов та С. В. Кульчицький інтегрують джерела у зміст уроку через дискусії, порівняння та дослідницькі завдання.

Г. М. Хлібовська та О. В. Наумчук заохочують учнів до самостійного пошуку джерел, аналізу спогадів очевидців, проведення міні-досліджень.

Використання історичних джерел у підручниках з історії України для 11 класу суттєво відрізняється залежно від підходу авторів. О. О. Гісем та О. О. Мартинюк орієнтовані на офіційні документи з мінімальним аналізом. В. С. Власов та С. В. Кульчицький пропонують комплексну систему аналізу джерел, що сприяє розвитку критичного мислення. Г. М. Хлібовська та О. В. Наумчук акцентують увагу на історії повсякденності, залучаючи візуальні та соціокультурні джерела. Найбільш збалансований підхід до роботи з історичними джерелами демонструє підручник В. С. Власова та С. В. Кульчицького, оскільки він інтегрує різні типи матеріалів і пропонує учням глибокий аналіз історичних подій.

Підручники з історії для 11 класу суттєво відрізняються в підходах до висвітлення складних і дискусійних питань. Контroversійні теми включають політичні репресії, Голодомор, Друга світова війна, діяльність ОУН і УПА, незалежність України, Революцію Гідності та війну на Сході України. Аналіз показує, що різні автори надають різну інтерпретацію подій, використовують

різні джерела та ступінь деталізації, що впливає на формування історичної свідомості учнів.

Перш за все, О. О. Гісем та О. В. Мартинюк здебільшого дотримуються офіційної історичної версії, спираючись на державні документи та академічні дослідження. Вони подають події в чіткій, майже безальтернативній формі, що мінімізує суперечності, але не сприяє розвитку критичного мислення. В. С. Власов та С. В. Кульчицький надають кілька точок зору на контроверсійні події, зокрема використовуючи документи радянської, української, західної історіографії. Це дозволяє учням побачити, як політичний контекст впливав на інтерпретацію фактів. Г. М. Хлібовська та О. В. Наумчук роблять акцент на людському вимірі історії, наводячи уривки з мемуарів, свідчень очевидців і сучасних історичних розвідок, що створює можливість для аналітичного осмислення.

Що стосується Голодомору, то О. О. Гісем та О. О. Мартинюк розглядають його в контексті політики радянського керівництва, але без явного наголосу на його кваліфікації як геноциду. В. С. Власов та С. В. Кульчицький подають аргументи на користь трактування Голодомору як геноциду, спираючись на законодавчі акти України та міжнародні рішення. Г. М. Хлібовська та О. В. Наумчук розглядають тему через призму спогадів жертв, статистичних даних і міжнародної історіографії, що дозволяє побачити масштаби трагедії з різних перспектив.

Діяльність ОУН і УПА також отримує різні трактування. О. О. Гісем та О. О. Мартинюк наводять стриману оцінку їх діяльності, акцентуючи увагу на боротьбі проти тоталітарних режимів, але не уникають згадки про суперечливу діяльність щодо цивільного населення. В. С. Власов та С. В. Кульчицький аналізують позиції українських, польських, російських істориків щодо ОУН і УПА, вказуючи на проблематику термінів «борці за незалежність» та «колабораціонізм». Г. М. Хлібовська та Наумчук подають документи учасників подій, дослідження сучасних істориків, що дозволяє

учням самостійно оцінити діяльність цих організацій.

Оцінка радянського періоду також варіюється: О. О. Гісем та О. О. Мартинюк описують радянську епоху як неоднозначний період із досягненнями та репресіями, уникаючи категоричних оцінок. В. С. Власов та С. В. Кульчицький акцентують увагу на репресіях, тоталітаризмі та негативному впливі радянської влади на українське суспільство. Г. М. Хлібовська та О. В. Наумчук використовують особисті історії репресованих, що створює емоційний зв'язок учня з матеріалом.

Щодо Революції Гідності та війни на Сході України, О. О. Гісем та О. О. Мартинюк уникають емоційних оцінок, подаючи лише основні події. В. С. Власов та С. В. Кульчицький акцентують увагу на ролі громадянського суспільства у формуванні нової України, а Г. М. Хлібовська та О. В. Наумчук подають матеріали у форматі усної історії – через спогади очевидців.

Таким чином, підручники суттєво відрізняються у висвітленні контроверсійних тем: О. О. Гісем та О. О. Мартинюк дотримуються нейтрального підходу, В. С. Власов та С. В. Кульчицький подають альтернативні погляди, а Г. М. Хлібовська та О. В. Наумчук використовують емоційно забарвлені джерела. Найбільш комплексний підхід демонструє підручник В. С. Власова та С. В. Кульчицького, оскільки він пропонує різні історичні інтерпретації, що сприяє критичному мисленню учнів.

Дидактичний апарат підручника відіграє ключову роль у формуванні історичних знань учнів, розвитку їхнього критичного мислення та навичок аналізу. Основні елементи дидактичного апарату включають систему запитань і завдань, візуальні матеріали, рубрики для поглибленого вивчення, методичні рекомендації та інтерактивні компоненти.

У підручниках О. О. Гісема та О. О. Мартинюка завдання здебільшого

відтворювальні, спрямовані на перевірку запам'ятовування дат, подій, фактів. Аналітичні запитання трапляються рідко. Підручники В. С. Власова та С. В. Кульчицького використовують запитання різних рівнів складності – від простих до проблемних. Зустрічаються завдання на порівняння, аналіз джерел, роботу з таблицями та схемами. Підручники Г. М. Хлібовської та О. В. Наумчук мають велику кількість творчих і дослідницьких завдань, зокрема аналіз історичних документів, роботу з мемуарами, обговорення альтернативних версій подій.

Щодо візуальних матеріалів, О. О. Гісем та О. О. Мартинюк надають карти та ілюстрації, але не завжди мають пояснення або завдання для роботи з ними. В. С. Власов та С. В. Кульчицький використовують велику кількість інфографіки, схем, діаграм, карт із завданнями для аналізу, що сприяє кращому розумінню історичних процесів. Г. М. Хлібовська та О. В. Наумчук активно використовують фотодокументи, архівні матеріали, карикатури, що робить підручник більш інтерактивним і цікавим для учнів.

У роботі з історичними джерелами О. О. Гісем та О. О. Мартинюк подають уривки з джерел фрагментарно, без спеціальних методичних рекомендацій щодо їхнього аналізу. В. С. Власов та С. В. Кульчицький включають різні типи джерел (офіційні документи, спогади, публіцистику) та надають методичні вказівки щодо їх критичного аналізу. Г. М. Хлібовська та О. В. Наумчук активно використовують метод усної історії, додаючи QR-коди для доступу до додаткових матеріалів.

Міжпредметні зв'язки та інтеграція знань у підручниках О. О. Гісема та О. О. Мартинюка слабо виражені, переважає лінійний виклад історичних фактів. В. С. Власов та С. В. Кульчицький мають посилання на літературу, мистецтво, філософію, економіку, що формує ширше бачення історичних процесів. Г. М. Хлібовська та О. В. Наумчук активно залучають соціологічні, філософські та психологічні аспекти історії.

Щодо організації роботи з текстом, підручники О. О. Гісема та О. О. Мартинюка мають чітку структуру, текст поділений на логічні блоки, але без виділення ключових понять або проблемних питань. В. С. Власов та С. В. Кульчицький виділяють ключові терміни, є рубрика «Подумай і обговори», що сприяє дискусіям. Г. М. Хлібовська та О. В. Наумчук мають багато питань для рефлексії, що спонукає до самостійного пошуку інформації.

Щодо інтерактивності та мультимедійної підтримки, підручники О. О. Гісема та О. О. Мартинюка дотримуються традиційного підходу без мультимедійних елементів. В. С. Власов та С. В. Кульчицький включають посилання на відео та документи, а Г. М. Хлібовська та О. В. Наумчук використовують інтерактивні завдання, моделювання історичних подій, посилання на додаткові онлайн-ресурси.

У висновку, підручники значно відрізняються за рівнем розвитку дидактичного апарату: О. О. Гісем та О. О. Мартинюк дотримуються класичної моделі з мінімальними інтерактивними елементами, В. С. Власов та С. В. Кульчицький пропонують багаторівневі завдання та міжпредметні зв'язки, що робить підручник більш методично розвиненим, а Г. М. Хлібовська та О. В. Наумчук створюють найбільш інтерактивний підручник, який стимулює дослідницьку діяльність учнів. З точки зору сучасної педагогіки, найбільш ефективним є підручник В. С. Власова та С. В. Кульчицького, оскільки він збалансовано поєднує традиційні та інтерактивні методи навчання.

Ідеологічні акценти та наративи, закладені в підручниках з історії, мають суттєвий вплив на формування уявлень учнів про історичні події та процеси. Вони визначають, як подаються певні події, хто є головним героєм чи ворогом, і як трактуються різні явища в історії. Ідеологічні наративи можуть варіюватися в залежності від підходів авторів, політичного контексту часу написання підручника та суспільних уявлень про національну

ідентичність.

Підручники О. О. Гісема та О. О. Мартинюка орієнтовані на формування у учнів національної свідомості через акцент на героїчні моменти в історії України. Водночас вони намагаються не загострювати політичні суперечності. Національна ідентичність подається через призму розвитку української державності та боротьби за незалежність, зокрема під час Української революції 1917-1921 років та здобуття незалежності в 1991 році. Проте ставлення до подій, пов'язаних з боротьбою з радянським режимом, іноді залишається обережним. Підручник містить традиційний наратив, що не надає особливого акценту на політичні репресії або складні питання радянського минулого.

У підручнику В. С. Власова та С. В. Кульчицького активно використовуються наративи про боротьбу за національну незалежність, зокрема трактування подій 20-го століття, таких як Голодомор та національно-визвольна боротьба ОУН-УПА. Тут підсилюється наратив жертви і боротьби за справедливість, зокрема через подання Голодомору як геноциду українського народу. Важливим є акцент на ролі України у світових історичних процесах, що дає ширший контекст для розуміння української історії в глобальному масштабі. Підручник відображає критичну оцінку тоталітарного режиму та політичних репресій, що дозволяє учням краще зрозуміти складність і трагічність історії.

Підручник Г. М. Хлібовської та О. В. Наумчук має ще більш виражений акцент на національній ідентичності, активно використовуючи уривки з документів, меморіальних матеріалів, фотографій. Це створює емоційний вплив на учнів і дає можливість глибше зануритися в історичні події. У той же час, підручник використовує мультиперспективний підхід, де події оцінюються з різних точок зору, включаючи сучасні дослідження та міжнародну історіографію. Важливою є спроба подати історію з різних перспектив, що дозволяє учням критично осмислювати різні аспекти подій.

Щодо трактування політичних репресій і тоталітарних режимів, підручник О. О. Гісева та О. О. Мартинюка зберігає радянський наратив щодо деяких політичних подій, наприклад, згадка про репресії під час сталінізму. Голодомор 1932-1933 років розглядається з обережністю, з акцентом на економічні труднощі, але без прямого звинувачення радянської влади в геноциді. Цей підхід має на меті зберегти баланс у трактуванні радянської спадщини. У підручнику В. С. Власова та С. В. Кульчицького репресії радянського режиму подаються у критичному світлі, особливо в контексті Голодомору, що подається як геноцид. Тут чітко акцентується тоталітарний характер радянської влади і її репресивна політика, що дозволяє учням зрозуміти контекст радянського минулого. Підручник Г. М. Хлібовської та О. В. Наумчук акцентує увагу на масштабі сталінських репресій, використовуючи різноманітні джерела – офіційні документи, свідчення очевидців, що дозволяє учням глибше осмислити цю частину історії.

Трактування подій Другої світової війни в підручниках різняться за акцентами. Підручник О. О. Гісева та Мартинюка висвітлює роль України у війні, акцентуючи боротьбу з нацизмом, але з мінімізацією участі українців у військових діях на стороні нацистської Німеччини. Роль Червоної армії значно підвищена, а події Другої світової війни подаються з радянської точки зору. В. С. Власов та С. В. Кульчицький в своєму підручнику аналізують складніші аспекти війни, зокрема роль українців у русі Опору, ставлення до нацистів та радянської влади. Цей підхід дає більш глибокий і багатогранний аналіз подій війни, зокрема через вивчення співпраці між ОУН та нацистами. Підручник Г. М. Хлібовської та О. В. Наумчук розглядає Другу світову війну через різні точки зору, враховуючи політичні, соціальні та культурні аспекти, що дозволяє побачити картину подій війни в багатогранному контексті.

Міжнародний контекст подій також має різне трактування в

підручниках. О. О. Гісем та О. О. Мартинюк зазвичай подають міжнародний контекст через призму радянської історії та стратегічних інтересів СРСР. В. С. Власов та С. В. Кульчицький приділяють більше уваги взаємодії України з іншими країнами, зокрема з західними державами під час холодної війни, аналізуючи дипломатичні кроки і періоди співпраці та конфліктів з різними державами. Г. М. Хлібовська та О. В. Наумчук аналізують міжнародні відносини в ширшому контексті, включаючи європейську політику та глобальні процеси, що допомагає учням зрозуміти місце України в світовій політиці.

Ідеологічні акценти та наративи в підручниках відрізняються залежно від політичної орієнтації авторів та часу написання. Підручник О. О. Гісема та О. О. Мартинюка дотримується більш нейтральної позиції, підкреслюючи роль СРСР у світовій історії, в той час як В. С. Власов та С. В. Кульчицький активно використовують наративи національної боротьби, віддаючи більше уваги трагедіям української нації, зокрема Голодомору. Г. М. Хлібовська та О. В. Наумчук пропонують найбільш багатогранну картину, включаючи численні інтерпретації подій, які сприяють розвитку критичного мислення у учнів.

Загалом, змістовий аналіз цих підручників показує важливість вибору методів і підходів до викладання історії, оскільки це безпосередньо впливає на формування світогляду учнів, їхнє розуміння історичних процесів і національної ідентичності. Кожен підручник має свої переваги та недоліки, що дозволяє вчителям і учням мати можливість вибору найбільш відповідного для їхніх потреб матеріалу.

2.3. Основні виклики викладання історії повсякдення

Історія повсякдення як напрям історичних досліджень відкриває перед викладачами нові можливості для глибшого розуміння минулого, але водночас ставить перед ними низку методологічних, дидактичних і

концептуальних викликів. Ця галузь фокусується на житті звичайних людей, їхніх звичках, традиціях, соціальній взаємодії та матеріальному світі, що змушує переглядати усталені підходи до викладання історії, які тривалий час були зосереджені переважно на політичних подіях та великих історичних постатях.

Основні труднощі викладання історії повсякдення пов'язані з обмеженістю джерельної бази, необхідністю інтердисциплінарного підходу та викликами в інтеграції цієї тематики в освітній процес, крім того, постає питання формування критичного мислення студентів, адже історія повсякдення часто базується на реконструкціях і аналізі непрямих свідчень, що потребує глибокого аналітичного підходу .

Джерельна база та методи дослідження в історії повсякдення відіграють ключову роль у відтворенні повсякденного життя людей минулого. Оскільки традиційна історіографія здебільшого зосереджена на політичних подіях, військових конфліктах і діях еліт, історія повсякдення потребує інших підходів до збору та аналізу інформації. Основними джерелами цього напрямку є особисті документи, такі як щоденники, мемуари, листи, що дозволяють дослідити індивідуальний досвід людей у різних історичних контекстах. Наприклад, щоденник Анни Франк дає унікальну можливість зрозуміти повсякденне життя єврейської сім'ї під час Другої світової війни, а мемуари радянських громадян допомагають реконструювати умови життя в період пізнього соціалізму.

Окрім письмових джерел, важливу роль відіграють усні історії. Метод усної історії передбачає збір спогадів очевидців подій, що особливо актуально для дослідження тих аспектів повсякденного життя, які рідко відображаються в офіційних документах. Наприклад, розповіді жителів сільських регіонів про побут радянської доби або досвід мігрантів можуть розширити уявлення про соціальні та культурні трансформації. У таких дослідженнях важливо враховувати суб'єктивність спогадів, що вимагає

застосування методів критичного аналізу.

Значну роль у вивченні історії повсякдення відіграють матеріальні джерела: археологічні знахідки, предмети побуту, одяг, архітектура. Наприклад, дослідження міських кварталів або побутових речей XIX століття дозволяє відтворити умови життя різних соціальних верств. Аналіз реклами, газет і популярної літератури допомагає зрозуміти культурні норми та уявлення про повсякденне життя в певну епоху.

Методологія історії повсякдення є міждисциплінарною і поєднує підходи соціальної історії, антропології, етнографії та соціології. Контент-аналіз документів і текстів дозволяє виявити особливості мови, ідей і уявлень про повсякденне життя, аналіз демографічних показників допомагають визначити загальні тенденції розвитку суспільства. Наприклад, статистика шлюбів і народжуваності свідчить про зміни в сімейних відносинах та гендерних ролях у різні періоди.

Інтердисциплінарний підхід є ключовим у викладанні історії повсякдення, оскільки цей напрям досліджень охоплює широкий спектр соціальних, культурних, економічних та психологічних аспектів життя людей у різні історичні періоди. Використання методів і теорій із суміжних наук дозволяє глибше зрозуміти історичні процеси, розкрити механізми формування суспільних норм, побутових практик та індивідуального досвіду.

Одним із найбільш значущих внесків у дослідження історії повсякдення зробила соціологія, яка пропонує інструменти для аналізу соціальних структур, стратифікації, поведінкових моделей і процесів соціалізації. Наприклад, вивчення повсякденного життя міського населення XIX століття неможливе без звернення до соціологічних теорій модернізації, урбанізації та формування нових соціальних відносин у великих містах. Соціологічні концепції, такі як структуралізм П'єра Бурдьє чи феноменологічний підхід Альфреда Шюца, допомагають пояснити, як люди конструюють свої повсякденні практики у відповідь на соціальні та культурні

зміни.

Етнографія та антропологія відіграють важливу роль у вивченні традиційних суспільств, локальних спільнот та культурних практик. Завдяки етнографічним методам можна реконструювати звичаї, побутові ритуали та символічні системи, які не завжди фіксуються у письмових джерелах. Наприклад, дослідження сільської повсякденності в середньовічній Європі вимагає аналізу народних вірувань, звичаєвого права та усної традиції, що збереглася у фольклорних матеріалах. Антропологічний підхід також важливий для вивчення гендерних ролей у різних культурах, оскільки дозволяє простежити зміни у сприйнятті чоловічого та жіночого через історичні періоди.

Психологія надає інструменти для аналізу емоційного досвіду людей у минулому. Зокрема, історична психологія досліджує колективні уявлення, страхи, надії та психологічні стани, які формували поведінку людей у критичні моменти історії, наприклад, під час воєн, голоду чи епідемій. Наприклад, дослідження страху в середньовічному суспільстві, спричиненого чумою, базується на аналізі не лише хронік та медичних трактатів, а й особистих щоденників і листування, що містять суб'єктивні свідчення пережитого досвіду.

Економічна історія також є важливою складовою інтердисциплінарного підходу, оскільки рівень матеріального добробуту значною мірою визначає повсякденні практики. Наприклад, аналіз раціону харчування населення у XVIII столітті в Європі потребує вивчення не лише аграрної політики, а й торгових шляхів, рівня цін на продукти та споживчих звичок різних соціальних груп. Дослідження побутових витрат ремісників чи селян дає змогу простежити економічні відмінності та соціальну нерівність у різні історичні періоди.

Культурологія допомагає аналізувати символічні аспекти повсякденного життя, такі як мода, мова, мистецтво та популярна культура.

Наприклад, зміни в одязі та поведінці у ХХ столітті відображають не лише технологічний прогрес, а й соціальні трансформації, пов'язані з феміністичними рухами, масовою культурою та глобалізацією. Так само вивчення листівок, рекламних оголошень, музики чи кіно дозволяє реконструювати уявлення про повсякденне життя в певний період.

Роль емоцій та суб'єктивності в історії повсякдення є важливим аспектом, який дозволяє поглибити розуміння минулого, розкриваючи внутрішній світ людей різних епох. Традиційно історична наука зосереджувалася на об'єктивних фактах, політичних подіях та соціальних структурах, однак із розвитком історії повсякдення дослідники почали приділяти більше уваги людським емоціям, переживанням та суб'єктивному досвіду. Таке зміщення акцентів дозволяє розглядати історію не лише через призму документів і статистики, а й через особисті історії, щоденники, листи та усні свідчення.

Емоції відіграють ключову роль у формуванні історичного досвіду, оскільки вони визначають мотивацію поведінки людей, їхні рішення та реакції на історичні події. Наприклад, період Французької революції неможливо зрозуміти без аналізу страху перед терором, надії на соціальні зміни чи люті мас щодо старого режиму. Так само Друга світова війна залишила по собі не лише матеріальні руйнування, а й глибокі психологічні травми, що вплинули на життя мільйонів людей. Вивчення особистих спогадів військовополонених, щоденників солдатів чи листів цивільних дозволяє краще усвідомити, як війна змінювала емоційний стан людей, їхні цінності та сприйняття світу.

Суб'єктивність є невід'ємною частиною історії повсякдення, оскільки кожна людина сприймає реальність крізь призму власного досвіду, виховання та культурного контексту. Одні й ті самі події можуть оцінюватися по-різному залежно від соціального статусу, етнічної належності чи політичних переконань. Наприклад, революції, війни чи економічні кризи по-

різному сприймалися представниками еліти та пересічними громадянами. Дослідження Великої депресії у США показує, що державні політики та економічні аналітики сприймали кризу як технічну проблему, яку потрібно вирішувати через реформи, тоді як звичайні американці переживали її як особисту трагедію, що руйнувала їхні сім'ї, майбутнє та емоційний стан.

Використання емоційної історії як методологічного підходу дозволяє інтегрувати різні джерела – не лише офіційні документи, а й художні твори, фольклор, фотографії та спогади. Наприклад, дослідження Голокосту неможливе без звернення до усних історій тих, хто пережив трагедію, оскільки офіційні документи нацистської Німеччини не відображають особистого виміру страждань жертв. Так само історія радянських репресій доповнюється щоденниками в'язнів ГУЛАГу, які передають страх, відчай, надію та стратегії виживання в умовах тоталітарного режиму.

Баланс між об'єктивністю та суб'єктивністю залишається важливим викликом для істориків. З одного боку, необхідно аналізувати факти, зіставляти джерела та уникати надмірної емоційної упередженості. З іншого боку, повністю ігнорувати людські почуття означало б створювати спрощену картину минулого, позбавлену живої реальності. Саме тому сучасні історики прагнуть поєднувати макро- та мікропідходи, досліджуючи як великі історичні процеси, так і особистий досвід людей

Таким чином, емоції та суб'єктивність є важливими складовими історії повсякдення, що дозволяють розширити горизонти історичних досліджень і зробити їх більш людськими. Включення особистих переживань, страхів, радощів та емоційних реакцій у науковий аналіз дає змогу не лише краще зрозуміти минуле, а й побачити, як історичні події формували людську свідомість та емоційну культуру суспільств різних епох.

Залучення студентів до вивчення історії повсякдення є одним із ключових викликів сучасної освіти. Традиційні лекційні формати, що

базуються на подачі фактів і хронологічних подій, часто не викликають достатнього інтересу, оскільки не дають змоги відчувати історію як живий процес. Водночас інтерактивні методи навчання дозволяють зробити історію більш наближеною до студентів, активізувати їхню пізнавальну діяльність і сприяти формуванню критичного мислення.

Одним із найбільш ефективних підходів є використання методів історичної реконструкції. Наприклад, рольові ігри, в яких студенти перевтілюються в представників різних соціальних груп певної епохи, дають змогу глибше зрозуміти емоційний та соціальний контекст минулого. Такий метод успішно застосовується для вивчення повсякденного життя середньовічного міста, життя в умовах тоталітарних режимів або побуту селян у XIX столітті. Студенти не лише отримують знання про історичні події, а й переживають їх на особистісному рівні, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу.

Важливим аспектом інтерактивного навчання є використання цифрових технологій. Віртуальні екскурсії, мультимедійні презентації та історичні подкасти допомагають урізноманітнити навчальний процес. Наприклад, онлайн-тур музеєм Аушвіц дозволяє студентам детально ознайомитися з умовами життя в концтаборі без фізичного відвідування місця. Аналогічно, інтерактивні карти історичних міст, такі як Рим у часи античності або Київ XI століття, дають можливість візуалізувати зміни міського середовища в динаміці.

Дискусії та дебати також є ефективним інструментом для залучення студентів. Обговорення суперечливих історичних питань, таких як роль жінок у різних епохах, вплив пропаганди на масову свідомість або моральні дилеми під час воєнних конфліктів, формує навички аргументації та аналітичного мислення. Наприклад, студентам можна запропонувати дебати на тему «Чи можна вважати індустріальну революцію позитивним явищем для звичайних людей?» або «Як повсякденне життя змінювалося під

впливом революцій?» Такі обговорення не лише розширюють історичні знання, а й сприяють формуванню власної оцінки історичних подій.

Таким чином, викладання історії повсякдення є складним, але водночас надзвичайно перспективним напрямом, що сприяє формуванню критичного мислення та розуміння соціокультурних процесів. Подолання викликів, пов'язаних із джерелами, методологією, інтерактивністю та емоційним аспектом, дозволить зробити цей курс більш змістовним і ефективним.

Висновки до другого розділу

Викладання історії в школах України здійснюється через різноманітні програми, кожна з яких має свої особливості та орієнтована на різні рівні учнівських знань. Програма "Історія України (рівень стандарту)" забезпечує базове розуміння історичних етапів, орієнтуючи учнів на загальні знання без глибокого аналізу, що відповідає стандартам освітнього процесу. Програма "Історія: Україна і світ (інтегрований курс)" відзначається інтеграцією національних та світових процесів, що дозволяє розвивати аналітичні навички учнів та осмислювати історичні події у глобальному контексті. Програма "Історія України (профільний рівень)" є найглибшою, орієнтуючи учнів на розвиток дослідницьких та наукових компетенцій, що є важливим для подальшого навчання і професійної діяльності.

Змістовий аналіз підручників показує різноманітні підходи до викладання історії. Підручник О.О. Гісема та О. О. Мартинюка, відзначаються нейтральністю, намагаючись зберегти радянські наративи, в той час як В. С. Власов та С. В. Кульчицький акцентують увагу на національних трагедіях, таких як Голодомор та боротьба ОУН-УПА. Підручники Г. М. Хлібовської та О. В. Наумчук поєднують різні точки зору, що дозволяє створити більш об'єктивне уявлення про минуле, зокрема в контексті міжнародних відносин. Таке різноманіття підходів сприяє розвитку критичного мислення у учнів, даючи їм можливість

порівнювати різні інтерпретації одних і тих самих подій.

Викладання історії повсякдення стикається з низкою проблем: інтеграція в загальний курс історії, потреба міждисциплінарного підходу, доступність джерел, використання інтерактивних методів та емоційний аспект. Їхнє успішне подолання потребує вдосконалення методик навчання, розширення доступу до архівних матеріалів, розвитку цифрових технологій та підготовки викладачів до роботи з новими форматами історичної освіти. Якщо ці виклики будуть подолані, історія повсякдення стане не лише цікавим, а й ефективним інструментом для розвитку критичного мислення, що допоможе студентам краще розуміти як минулі, так і сучасні соціокультурні процеси.

Розділ 3. Методичні рекомендації для інтеграції історії повсякдення у шкільний курс

Кінець форми

3.1. Підходи до викладання історії повсякдення

Історія повсякдення – відносно новий, але важливий напрям історичних досліджень, що фокусується на буденному житті людей минулого. Вона дозволяє глибше зрозуміти соціальні відносини, традиції, звички та світосприйняття різних верств населення. У викладанні історії повсякдення ключовим завданням є не лише передача фактів, а й формування уявлення про життя людей у різні історичні періоди через їхній досвід, практики та культуру.

Сучасні підходи до викладання враховують інтеграцію міждисциплінарних методів, аналіз джерел, використання інтерактивних технологій та наближення історичного матеріалу до реалій учнів і студентів. Важливим аспектом є також застосування дослідницького підходу, що допомагає не лише запам'ятовувати інформацію, а й критично її осмислювати. У цьому контексті особливе значення мають такі методи, як робота з особистими та колективними спогадами, візуальними джерелами, реконструкція повсякденних практик та рольові ігри.

Вивчення історії повсякдення вимагає використання спеціальних методологічних підходів, оскільки традиційні історичні методи, орієнтовані на аналіз політичних, економічних чи військових подій, часто не здатні повністю розкрити специфіку буденного життя людей минулого. Завдяки міждисциплінарному підходу історики поєднують методи соціальної антропології, етнографії, культурології та соціології, що дозволяє глибше зрозуміти структуру суспільних взаємодій та повсякденні практики. У викладанні історії повсякдення цей підхід можна використовувати через вивчення локальних історій, архівних документів або усних свідчень. Наприклад, школярі чи студенти можуть досліджувати історію свого міста або родини, аналізуючи, як соціальні зміни впливали на повсякденне життя їхніх предків.

Важливим аспектом вивчення історії повсякдення є робота з різноманітними джерелами. Крім офіційних документів, значну роль

відіграють особисті листи, щоденники, мемуари, фотографії та побутові предмети. Аналізуючи такі матеріали, можна відновити картину повсякденного життя певної епохи, зрозуміти умови праці, рівень освіти, особливості сімейних відносин та розваг. Використання цифрових архівів та віртуальних музеїв значно розширює можливості дослідження історії повсякдення.

Одним із ключових методів викладання історії повсякдення є метод реконструкції, який дозволяє студентам і учням безпосередньо зануритися в досліджувану епоху. Проведення історичних реконструкцій, театралізованих вистав або інтерактивних занять допомагає створити живий образ минулого. Наприклад, учні можуть відтворювати побутові сцени середньовічного міста або сільського життя XIX століття, використовуючи відповідний одяг, предмети побуту та історичні джерела.

Викладання історії повсякдення також сприяє розвитку критичного мислення та аналітичних навичок. Студенти навчаються не лише працювати з першоджерелами, але й розпізнавати вплив історичних подій на життя звичайних людей. Вивчення особистих історій, аналіз біографій та мікроісторичних досліджень дозволяє побачити, як великі історичні події знаходили відображення в житті окремих осіб та сімей.

Значущість історії повсякдення у сучасному освітньому процесі також визначається її здатністю формувати історичну свідомість та зміцнювати зв'язок поколінь. Розуміння побуту, звичаїв, соціальних норм і змін, що відбувалися у різні епохи, допомагає осмислити історичний розвиток людства та його вплив на сучасне суспільство. Таким чином, інтеграція історії повсякдення у навчальні програми не лише збагачує зміст історичної науки, а й робить її більш цікавою та доступною для студентів та учнів.

Окрім аналізу письмових та візуальних джерел, важливим аспектом викладання історії повсякдення є залучення матеріальних артефактів. Вивчення предметів побуту, одягу, знарядь праці, меблів чи архітектурних

елементів допомагає студентам глибше зануритися в реалії життя людей минулого. Наприклад, аналіз кухонного начиння різних епох дозволяє простежити еволюцію кулінарних традицій, а дослідження збережених середньовічних будівель – зрозуміти особливості організації простору та повсякденного життя їхніх мешканців.

Особливо ефективним методом є інтеграція археологічних досліджень у процес навчання. Це може бути як залучення студентів до реальних археологічних розкопок, так і робота з артефактами в музейних експозиціях. Наприклад, аналіз знайдених у середньовічних містах уламків посуду, монет, особистих речей може розповісти багато про рівень добробуту, торговельні зв'язки та культурні особливості суспільства тієї епохи.

Ще одним важливим методом є усна історія. Запис спогадів очевидців певних подій, особливо тих, що стосуються недавньої історії, допомагає створити багатовимірний погляд на минуле. Студенти можуть проводити інтерв'ю з літніми людьми, які були свідками певних історичних періодів, і аналізувати, як їхні особисті переживання відображаються в загальному історичному контексті. Наприклад, спогади очевидців Другої світової війни чи радянського періоду можуть стати цінним джерелом для дослідження змін у суспільстві.

Методи візуалізації також відіграють ключову роль у викладанні історії повсякдення. Використання карт, інфографіки, відеоматеріалів, документальних фільмів та цифрових архівів дозволяє не лише зробити навчання більш інтерактивним, а й сприяє глибшому розумінню матеріалу. Віртуальні тури історичними місцями або 3D-реконструкції давніх поселень дають змогу студентам віртуально «перенестися» у минуле та наочно побачити, як виглядали міста, храми, фортеці та звичайні будинки різних епох.

Використання історичних ігор і симуляцій також є потужним засобом навчання. Завдяки таким іграм студенти можуть відчувати, як ухвалювалися

рішення у різні періоди історії, з якими труднощами стикалися люди та які стратегії використовували для виживання. Наприклад, історична симуляція «Середньовічний ярмарок» може допомогти зрозуміти економічні зв'язки та соціальні взаємини між різними групами населення того часу.

Щоб уникнути стереотипного або спрощеного розуміння історії повсякдення, необхідно застосовувати критичний аналіз джерел. Адже щоденники, мемуари та інші суб'єктивні матеріали можуть містити спотворення або бути написані з певною метою. Наприклад, щоденники аристократів XIX століття дають цінну інформацію про їхнє життя, але водночас відображають лише один бік суспільства, ігноруючи досвід селян чи робітників. Тому для комплексного аналізу слід залучати різні джерела, порівнюючи приватні тексти з офіційними документами, статистичними даними та матеріальною культурою.

Таким чином, сучасні методи викладання історії повсякдення базуються на інтеграції різноманітних джерел і методик. Використання письмових, візуальних та матеріальних джерел, рольові ігри, історичні реконструкції, цифрові технології та критичний аналіз сприяють глибшому розумінню життя людей минулих епох та формують у студентів навички самостійного історичного дослідження.

Щоб уникнути стереотипного або спрощеного розуміння історії повсякдення, необхідно застосовувати критичний аналіз джерел. Адже щоденники, мемуари та інші суб'єктивні матеріали можуть містити спотворення або бути написані з певною метою. Наприклад, щоденники аристократів XIX століття дають цінну інформацію про їхнє життя, але водночас відображають лише один бік суспільства, ігноруючи досвід селян чи робітників. Тому для комплексного аналізу слід залучати різні джерела, порівнюючи приватні тексти з офіційними документами, статистичними даними та матеріальною культурою (одягом, предметами побуту,

архітектурними пам'ятками). Додатково важливо враховувати контекст створення джерела. Наприклад, офіційні звіти можуть містити ідеологічні нашарування, адже державні структури могли маніпулювати статистикою для створення бажаного політичного образу. Художня література, особливо реалістична, також може бути цінним джерелом, адже автори часто відображали соціальні проблеми своєї епохи, проте їхні описи можуть бути суб'єктивними або гіперболізованими. Тому історик має критично зіставляти художні твори з іншими джерелами, щоб уникнути одностороннього тлумачення подій .

Усна історія є важливим методом дослідження та викладання історії повсякдення, оскільки дозволяє залучати особисті спогади та емоційні аспекти життя людей. Наприклад, студенти отримують завдання провести інтерв'ю зі старшими членами родини або мешканцями свого населеного пункту, розпитати про їхній повсякденний досвід, роботу, традиції та зміну способу життя упродовж десятиліть. Потім вони аналізують зібрані матеріали та порівнюють їх із письмовими джерелами. Усні свідчення дозволяють побачити історію "знизу", тобто очима звичайних людей, чий голоси часто не представлені в офіційних документах. Водночас слід пам'ятати про суб'єктивність людської пам'яті: люди можуть прикрашати події, забувати деталі або інтерпретувати минуле крізь призму сучасного досвіду. Тому для підвищення наукової достовірності слід залучати якнайбільше респондентів та перевіряти їхні свідчення за допомогою інших джерел.

Метод проєктного навчання дозволяє студентам самостійно зануритися в історичну тему, опрацьовувати джерела та представляти свої висновки у різних форматах (есе, презентації, виставки). Наприклад, студенти об'єднуються в групи, кожна з яких отримує тему для дослідження (наприклад, «Мода XIX століття», «Система освіти в середньовічній Європі», «Їжа і звички харчування у XVII столітті»). Вони вивчають документи,

картини, спогади сучасників, створюють візуальні матеріали (інфографіку, макети костюмів або страв) та представляють результати у вигляді інтерактивної презентації. Такий підхід сприяє розвитку критичного мислення, аналітичних навичок і вміння працювати з різними типами історичних джерел. Окрім того, він допомагає краще засвоїти матеріал, оскільки включає елементи дослідницької роботи та творчого підходу. У процесі підготовки студенти не лише здобувають нові знання, а й навчаються формулювати власні висновки, аргументувати їх на основі історичних фактів і презентувати свої ідеї перед аудиторією. У такий спосіб історія повсякдення стає не просто об'єктом вивчення, а й захопливим полем для самостійних відкриттів та осмислення минулого.

Сучасні технології відкривають нові можливості для викладання історії повсякдення, дозволяючи зробити навчальний процес більш захоплюючим, інтерактивним і доступним. Віртуальні екскурсії стають потужним інструментом, який дає можливість учням «відвідати» історичні місця, навіть якщо вони знаходяться на іншому континенті чи в іншій країні. За допомогою сучасних технологій студенти можуть здійснювати віртуальні подорожі по середньовічному Парижу або Риму, використовувати 3D-реконструкції та відеоекскурсії для детального вивчення архітектури, побутових особливостей і організації простору цих міст. Цей підхід дозволяє учням порівнювати ці міста з сучасними урбаністичними просторами та розуміти, як змінилась архітектура і організація міського життя з часом .

Для розвитку критичного мислення важливо створювати умови для аналізу історичних явищ з різних точок зору. Окрім віртуальних екскурсій, інтерактивні карти є ще одним корисним інструментом у навчанні історії повсякдення. Учні можуть позначати на карті ключові місця, пов'язані з історією їхнього регіону, наприклад, базари, млини, майстерні ремісників та інші важливі точки, що відображають повсякденне життя минулих століть. Це дозволяє школярам зрозуміти не лише загальні тенденції розвитку, а й

деталі, пов'язані з історією їхнього регіону.

Щоб розвивати вміння аналізувати історичні явища з різних перспектив, варто також використовувати дебати. Студентам пропонується обговорити спірні питання, наприклад, тему «Чи було життя в середньовіччі таким темним і жорстоким, як його часто зображують?». Цей метод дозволяє студентам розподілятися на дві групи – прихильників і критиків традиційних уявлень, обґрунтовуючи свої думки за допомогою історичних джерел, фактів і власного аналізу. Окрім загальноісторичних підходів, важливо вивчати локальну історію, яка дає учням можливість побачити, як великі історичні процеси впливали на їхню місцевість. Вивчення історії регіону через архівні документи, старі фотографії, відвідування місцевих музеїв або дослідження традицій своєї громади допомагає зрозуміти, як змінювались умови життя протягом століть. Таке дослідження дозволяє учням не лише вивчати історію в контексті їхнього регіону, а й відчутти, як важливі історичні процеси впливали на повсякденне життя людей в їхній місцевості, на культурну спадщину і на сучасні традиції, які вони досі зберігають.

Отже, історія повсякдення – це не лише вивчення побутових аспектів життя, а й інструмент, що допомагає осмислити історичний процес через призму людського досвіду. Вона сприяє глибшому розумінню суспільних змін і дозволяє студентам відчутти зв'язок між минулим і сучасністю.

3.2. Розробка зразкових уроків

Розробка зразкових уроків з історії є важливою складовою сучасної освітньої практики, оскільки вона дозволяє ефективно впроваджувати новітні методи навчання та використовувати інноваційні технології. Сучасні уроки з історії повинні не лише забезпечувати передачу знань, а й сприяти розвитку критичного мислення, аналітичних здібностей та вміння працювати з джерелами інформації. У цьому контексті важливо створювати уроки, які будуть не лише інформативними, а й інтерактивними, залучаючи

учнів до активної діяльності [Додаток Г].

Завдяки цифровим технологіям історія стає доступною у нових форматах. Використання онлайн-платформ, інтерактивних карт, віртуальних турів та інших цифрових інструментів дозволяє значно покращити сприйняття навчального матеріалу. Однак, разом із технологічними інноваціями, важливо не забувати про традиційні методи викладання, які формують у школярів фундаментальні знання про минуле.

Розробка зразкових уроків з історії повинна орієнтуватися на інтеграцію класичних підходів до новітніх технологій, що забезпечить не лише засвоєння знань, але й формування вміння працювати з різними історичними джерелами, аналізувати події в контексті, а також розвивати навички громадянської відповідальності та критичної оцінки історичних процесів.

Ефективний урок історії будується на логічній та методично обґрунтованій структурі, яка включає основні етапи: мотивацію навчальної діяльності, пояснення нового матеріалу, закріплення знань та рефлексію. Послідовність цих етапів забезпечує системне засвоєння історичних знань, розвиток критичного мислення та формування стійких навичок аналізу історичних подій.

Мотиваційний етап створює зацікавленість темою, актуалізує знання учнів та налаштовує їх на продуктивну роботу. Для цього можуть використовуватися проблемні запитання, історичні загадки, уривки з джерел, візуальні матеріали (картини, карикатури, фотографії). Наприклад, урок про Французьку революцію можна розпочати з питання: «Чому ця подія стала переломним моментом в історії Європи?» або запропонувати учням проаналізувати цитату очевидця.

Пояснення нового матеріалу є центральним етапом уроку, оскільки саме тут відбувається передача нових знань. Важливо використовувати різні

методи: розповідь учителя з демонстрацією наочних матеріалів (карт, презентацій, історичних документів), евристичну бесіду з навідними запитаннями (наприклад, “Чому Монгольська навала справила неоднозначний вплив на історію східної Європи?”), а також групову роботу, коли учні аналізують історичні джерела, карти чи діаграми. Наприклад, при вивченні Київської Русі доцільно використовувати літописні фрагменти для розуміння політичного та соціального життя того часу.

Закріплення знань передбачає перевірку того, як учні зрозуміли матеріал і чи можуть вони його застосовувати. Для цього можна запропонувати аналіз історичних документів, дискусії на суперечливі теми (наприклад, «Чи можна вважати Івана Грозного реформатором чи тираном?»), складання хронологічних ланцюжків подій або визначення причинно-наслідкових зв'язків. Важливо не лише перевірити знання учнів, а й навчити їх самостійно працювати з історичними фактами, формулювати аргументовані висновки та бачити багатовимірність історичних процесів.

Рефлексія є завершальним етапом уроку, що допомагає учням усвідомити, що вони дізналися та як це можна застосувати. Тут можуть бути використані такі прийоми, як «Одним реченням» (учні формулюють головний висновок уроку), «Історичне інтерв'ю» (один із учнів уявляє себе історичною особою й відповідає на запитання однокласників) або «Асоціативний ряд» (учні називають три слова, що найкраще характеризують тему уроку).

Взаємозв'язок цих етапів забезпечує послідовність навчання: мотивація налаштовує на тему, пояснення нового матеріалу дає знання, закріплення формує навички їх застосування, а рефлексія допомагає осмислити отриману інформацію. Гармонійне поєднання цих етапів робить урок історії структурованим, цікавим та ефективним для розвитку аналітичного мислення учнів.

У процесі навчання історії важливо використовувати різноманітні

методи та прийоми, які сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів. Інтерактивні методи передбачають залучення школярів до активної взаємодії, співпраці та обміну думками. Наприклад, під час роботи в малих групах учні можуть аналізувати історичні документи або дискусійні питання, а метод «Акваріум» дозволяє їм публічно відстоювати свою позицію, аргументуючи її фактами .

Проблемні методи навчання сприяють розвитку критичного мислення та самостійного аналізу історичних явищ. Учням можна запропонувати ситуацію, що викликає суперечливі думки, наприклад: « Чи можна виправдати політику Наполеона щодо європейських країн?» або « Чому Версальський мирний договір не зміг запобігти Другій світовій війні?» Відповідаючи на такі запитання, школярі вчаться будувати логічні висновки, зіставляти аргументи та робити обґрунтовані судження.

Дослідницькі методи передбачають самостійний пошук інформації, аналіз джерел і створення власних висновків. Наприклад, при вивченні теми «Українська революція 1917–1921 років» учні можуть опрацювати спогади очевидців, порівняти їх із офіційними документами та виявити різні точки зору на події. Такі завдання розвивають навички роботи з історичними матеріалами, формують аналітичне мислення та вміння працювати з доказами.

Ігрові методи сприяють кращому засвоєнню матеріалу через емоційне занурення в історичний контекст. Це можуть бути рольові ігри, моделювання історичних подій або інтерактивні вікторини. Наприклад, під час уроку про дипломатію XIX століття можна провести імітацію Віденського конгресу, де кожен учень отримає роль представника певної держави та відстоюватиме її інтереси. Такий підхід не лише поглиблює знання, а й розвиває комунікативні навички, вміння аргументувати свою позицію та приймати колективні рішення.

Поєднання інтерактивних, проблемних, дослідницьких та ігрових

методів робить навчання історії цікавим, динамічним та ефективним, сприяє розвитку пізнавальної активності, критичного мислення та самостійності учнів у засвоєнні історичних знань.

Сучасний урок історії неможливо уявити без інтеграції цифрових технологій, які сприяють підвищенню ефективності навчання, роблять матеріал більш наочним, цікавим і доступним для учнів. Використання мультимедійних ресурсів, інтерактивних платформ та цифрових інструментів дозволяє урізноманітнити подачу інформації, стимулювати самостійну дослідницьку діяльність і створювати умови для активної взаємодії в навчальному процесі.

Мультимедійні ресурси, такі як відеофрагменти, історичні документальні фільми, інтерактивні карти, допомагають учням краще зрозуміти події минулого, побачити їх у динаміці та взаємозв'язку. Наприклад, під час вивчення Другої світової війни корисно використовувати анімовані карти військових дій, які наочно демонструють зміни фронтів, а документальні хроніки дають змогу зануритися в атмосферу тієї епохи.

Диференціація та індивідуалізація навчання є важливими складовими ефективного уроку історії, оскільки дозволяють враховувати різний рівень підготовки учнів, їхні інтереси, здібності та особливості сприйняття інформації. Кожен учень має свій стиль навчання: хтось краще засвоює матеріал через текстову інформацію, інші – через візуалізацію чи практичну діяльність. Тому вчителю важливо використовувати різні підходи, які допоможуть зробити історію доступною та цікавою для всіх.

Диференціація відбувається на рівні змісту, методів і форм навчання. Наприклад, під час вивчення теми «Українська революція 1917–1921 років» учням із високим рівнем підготовки можна запропонувати аналіз історичних джерел, зіставлення різних точок зору та написання власного історичного есе. Ті, кому складніше працювати з великим обсягом інформації, можуть виконувати завдання, що передбачають роботу з

узагальненими матеріалами, схемами чи хронологічними таблицями.

Індивідуалізація навчання означає адаптацію матеріалу під особливості кожного учня. Для тих, хто краще засвоює інформацію через візуальні образи, можна використовувати інтерактивні карти, інфографіку, відеоматеріали. Для тих, хто має розвинене аналітичне мислення, варто запропонувати завдання на аналіз причинно-наслідкових зв'язків. Наприклад, при вивченні Першої світової війни частина учнів може працювати над питанням її економічних наслідків, інші – досліджувати політичні аспекти або зміни у свідомості суспільства.

Також важливо враховувати особисті інтереси школярів, що підвищує їхню мотивацію до вивчення історії. Учнім можна пропонувати самостійно обирати теми міні-досліджень або презентацій. Якщо один учень цікавиться військовою історією, він може підготувати доповідь про розвиток озброєння в певний історичний період, а інший, кого цікавить культура, може дослідити вплив історичних подій на мистецтво чи літературу.

Застосування методів диференціації та індивідуалізації сприяє не лише кращому засвоєнню історичного матеріалу, а й розвитку самостійності, критичного мислення та впевненості учнів у власних силах, що є важливими складовими їхньої освітньої траєкторії.

Оцінювання та зворотний зв'язок відіграють важливу роль у навчальному процесі, адже дозволяють не лише перевірити рівень знань учнів, а й коригувати навчальну діяльність, вдосконалювати методи викладання та підтримувати мотивацію до навчання. Урок історії передбачає використання як формувального, так і підсумкового оцінювання, кожне з яких має свої завдання та методи реалізації.

Формувальне оцінювання здійснюється протягом усього уроку і спрямоване на підтримку активної пізнавальної діяльності учнів. Воно може реалізовуватися через запитання для актуалізації знань, обговорення в парах

чи групах, рефлексійні вправи та інтерактивні методи перевірки. Наприклад, на етапі закріплення матеріалу можна використовувати метод «вільного мікрофона», коли учні висловлюють свої думки щодо історичних подій. Важливим аспектом формувального оцінювання є індивідуальний підхід: учень отримує зворотний зв'язок щодо своїх знань і рекомендації для подальшого навчання.

Підсумкове оцінювання передбачає контроль рівня засвоєння навчального матеріалу після завершення теми або певного періоду навчання. Воно може відбуватися у формі тестів, контрольних робіт, творчих завдань або усних відповідей. Наприклад, під час вивчення теми «Середньовічна Європа» можна запропонувати учням написати есе на тему «Як феодальна система вплинула на розвиток суспільства?», що дозволить оцінити не лише запам'ятовування фактів, а й аналітичні здібності.

Зворотний зв'язок між учителем і учнями є ключовим фактором ефективного оцінювання. Вчитель має не лише виставляти оцінки, а й пояснювати їх, вказуючи на сильні сторони роботи учня та аспекти, які потребують покращення. Використання самооцінювання та взаємооцінювання також сприяє усвідомленню учнями власного рівня знань і розвитку критичного мислення. Наприклад, метод «Щоденник рефлексії» допомагає учням оцінювати свої досягнення та визначати напрямки для самовдосконалення.

Аналіз результатів оцінювання є важливим етапом для вдосконалення уроку. Вчитель може виявити, які теми викликали найбільші труднощі, які методи викладання були ефективними, а які потребують корекції. Наприклад, якщо значна частина учнів погано засвоїла матеріал про індустриальну революцію, варто переглянути способи подачі інформації – можливо, додати більше візуальних матеріалів, інтерактивних вправ або практичних завдань.

Отже, оцінювання та зворотний зв'язок є не лише засобами контролю

знань, а й важливими інструментами розвитку учнів та вдосконалення навчального процесу, що сприяють більш глибокому засвоєнню історичних подій та процесів.

Таким чином, зразковий урок – це поєднання чіткої організації, сучасних методів навчання, інтеграції технологій, диференційованого підходу та ефективного оцінювання. Комплексний підхід до планування уроків сприяє формуванню глибоких знань, розвитку аналітичного мислення та підготовці учнів до свідомого сприйняття історичних процесів.

3.3. Використання цифрових технологій

Цифрові технології відкрили нові горизонти у вивченні історії, зробивши цей процес більш доступним, інтерактивним і детальним. Завдяки цифровим архівам, 3D-реконструкціям, віртуальним музеям і базам даних дослідники та любителі історії можуть отримати доступ до унікальних джерел, які раніше були важкодоступними. Оцифровані рукописи, карти та документи дають змогу аналізувати історичні події без необхідності фізичної присутності в архівах [Додаток Е].

Сучасні технології дозволяють моделювати історичні події, створювати інтерактивні навчальні програми та аналізувати великі масиви даних для виявлення нових історичних закономірностей. Використання штучного інтелекту та алгоритмів машинного навчання допомагає відновлювати старі тексти, перекладати стародавні мови та навіть прогнозувати історичні тенденції.

Оцифрування історичних джерел є одним із найважливіших напрямів цифрових технологій у вивченні історії. Воно дозволяє зберігати, систематизувати та робити доступними історичні документи, рукописи, книги, карти, фотографії та інші матеріали для широкого загалу. Завдяки цифровим архівам дослідники, студенти та всі охочі можуть отримати доступ до рідкісних та унікальних історичних джерел, не виходячи з дому,

що значно полегшує наукову та освітню діяльність.

Один із наймасштабніших проєктів з оцифрування історичних джерел – Europeana. Це європейська цифрова бібліотека, що містить мільйони оцифрованих документів, зображень, артефактів, аудіо- та відеоматеріалів з музеїв, бібліотек і архівів різних країн. Наприклад, тут можна знайти старовинні рукописи, історичні карти, твори мистецтва та навіть звукозаписи важливих історичних подій.

Ще одним визначним проєктом є Google Arts & Culture, що співпрацює з провідними музеями світу для оцифрування та публікації художніх творів, історичних артефактів і документів. Користувачі переглядають зображення у високій роздільній здатності, що дає можливість детально вивчати навіть найдрібніші деталі історичних джерел.

В Україні також активно оцифровуються історичні документи. Наприклад, Цифровий архів Української революції 1917–1921 років, створений при Українському інституті національної пам'яті, містить унікальні документи про події цього періоду, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського має вільний доступ до великої кількості оцифрованих книг, періодичних видань і документів з історії України.

Окремий напрямок оцифрування стосується стародавніх рукописів, які часто є унікальними й крихкими. Використання технологій високоточного сканування дозволяє не тільки зберігати їх у цифровому форматі, а й робити їх доступними для широкого загалу. Наприклад, Ватиканська апостольська бібліотека активно оцифровує середньовічні манускрипти, включаючи рідкісні тексти давньогрецькою, латинською та іншими мовами.

Оцифровані історичні карти допомагають у дослідженні змін територій, кордонів та розвитку міст. Так, проєкт David Rumsey Map Collection містить тисячі карт від XVI століття до сьогодення, дозволяючи дослідникам аналізувати історичну географію.

Фотографії також є важливим джерелом історичної інформації, і їхнє оцифрування допомагає зберегти зображення визначних подій та осіб. Наприклад, Проект Library of Congress (США) містить колекцію історичних фотографій, які відображають життя людей у XIX-XX століттях. Сучасні технології дозволяють не лише оцифровувати історичні документи, а й полегшувати їхнє вивчення. Використання штучного інтелекту допомагає розпізнавати текст навіть на пошкоджених або погано збережених документах. Наприклад, у рамках проекту Transkribus розроблено алгоритми, що автоматично розпізнають і розшифровують рукописні тексти різних історичних періодів. Це значно полегшує роботу істориків та архівістів, оскільки раніше розшифрування старих документів займало багато часу.

Нейромережі відновлюють втрачені фрагменти текстів, аналізувати почерк історичних діячів та навіть перекладати давні мови. Так, у 2023 році дослідники застосували штучний інтелект для читання обвуглених сувоїв з Геркуланума, які не могли бути розгорнуті через їхній крихкий стан.

Оцифрування історичних джерел є ключовим кроком до збереження та поширення історичної спадщини. Завдяки цифровим архівам, базам даних і новітнім технологіям кожен має можливість вивчати минуле, незалежно від місця перебування. Проте цей процес потребує подальшого розвитку, впровадження нових технологій і вирішення викликів, що стоять перед дослідниками. У майбутньому цифрові технології ще більше інтегруватимуться у сферу історичних досліджень, відкриваючи нові можливості для вивчення минулого.

Сучасні цифрові технології дозволяють не лише зберігати історичні джерела, а й відтворювати минуле за допомогою візуалізації та моделювання. Завдяки 3D-реконструкціям, віртуальній (VR) та доповненій реальності (AR), інтерактивним картам і геоінформаційним системам (GIS) дослідники та любителі історії глибше занурюються у вивчення подій,

культур і артефактів минулого.

Одним із найпопулярніших методів візуалізації історії є 3D-реконструкція архітектурних пам'яток. Ця технологія дає змогу створювати цифрові моделі втрачених чи пошкоджених споруд, що дозволяє дослідникам і громадськості уявити, як вони виглядали в різні історичні періоди.

Яскравий приклад — проєкт Rome Reborn, що створює детальні 3D-моделі античного Риму. Завдяки цьому можна побачити, як виглядали Колізей, Пантеон та інші споруди у їхньому первісному стані. Подібні проєкти існують і для інших культур — наприклад, "Virtual Angkor", що відтворює середньовічне місто Ангкор у Камбоджі, або реконструкції давньоруських міст, таких як Київ X століття.

В Україні також реалізуються подібні ініціативи. "Chersonesos 3D" — це цифровий проєкт, що відтворює давньогрецьке місто Херсонес у Криму. Такі реконструкції допомагають краще зрозуміти архітектурні особливості давніх міст і культур.

Цифрові технології також сприяють розвитку віртуальних музеїв. Завдяки 3D-скануванню експонатів користувачі можуть розглядати історичні артефакти у високій роздільності, навіть якщо фізично вони знаходяться за тисячі кілометрів.

Прикладом є Британський музей, який дозволяє переглядати цифрові копії артефактів, такі як камінь Розетта або давньоєгипетські мумії. У свою чергу, Google Arts & Culture дає змогу здійснювати віртуальні екскурсії відомими музеями світу, включаючи Лувр, Метрополітен-музей і Національний музей Тараса Шевченка.

Українські музеї також активно використовують цифрові можливості. Наприклад, "Музей Голодомору" створив віртуальну виставку, що дає змогу ознайомитися з архівними документами та свідченнями очевидців.

Геоінформаційні системи є потужним інструментом для аналізу історичних подій та змін територій. Вони дозволяють створювати інтерактивні карти, на яких можна відстежувати розвиток міст, переселення народів або військові кампанії. Наприклад, "The Holocaust Geographies Collaborative" використовує GIS для картографування переміщень жертв Голокосту в Європі, аналізуючи, як змінювалися місця примусового утримання людей. Інший відомий проєкт — "ORBIS: The Stanford Geospatial Network Model of the Roman World", що моделює транспортні шляхи Римської імперії та дозволяє оцінити, скільки часу та ресурсів вимагала подорож у давнину.

В Україні GIS-технології застосовуються для відтворення змін історичних кордонів, дослідження археологічних знахідок і навіть пошуку місць масових поховань періоду репресій.

Сучасні технології VR і AR дозволяють створювати ефект присутності в історичних місцях, роблячи навчання більш інтерактивним. Наприклад, за допомогою VR-шолома можна «пройтися» вулицями середньовічного Лондона або побачити битву при Гастінгсі у форматі 360°

Один із відомих проєктів — "WWI VR Experience", що відтворює окопи Першої світової війни. Інший приклад — "TimeRide", який дозволяє користувачам побачити, як змінювалися міста, такі як Берлін чи Кельн, протягом століть.

В Україні такі технології теж використовуються. Наприклад, "Chornobyl VR Project" дає змогу побачити, як виглядав Чорнобиль до і після аварії на АЕС. А проєкт "Софія Київська в доповненій реальності" дозволяє через смартфон роздивитися, як змінювався вигляд собору в різні історичні періоди.

Гейміфікація у навчанні історії допомагає зробити процес вивчення більш цікавим і залучати ширшу аудиторію. Одним із найпопулярніших

методів є використання відеоігор з історичним контекстом. Наприклад, гра "Assassin's Creed: Discovery Tour" дозволяє досліджувати Стародавній Єгипет, Грецію та Вікінгів без бойових елементів, зосереджуючись на вивченні культури, архітектури та суспільного життя. Інший приклад – "Civilization VI", яка допомагає зрозуміти розвиток цивілізацій, міжнародні відносини та вплив рішень на хід історії. Крім відеоігор, в освітньому процесі використовуються віртуальні експедиції. Наприклад, за допомогою Google Expeditions можна «відвідати» давньогрецькі руїни, римські амфітеатри або середньовічні замки.

Цифрові технології зробили вивчення історії не лише доступнішим, а й більш колективним процесом. Завдяки співпраці науковців, аматорів, архівістів та ентузіастів історії створюються масштабні проєкти, які допомагають зберігати, аналізувати та поширювати історичні знання. Краудсорсингові ініціативи дозволяють тисячам людей з усього світу долучитися до спільної роботи над історичними дослідженнями, оцифруванням архівів, розшифруванням документів, створенням баз даних та інтерактивних карт.

Одним із найвідоміших прикладів краудсорсингових історичних проєктів є "Transcribe Bentham" – ініціатива, яка залучає добровольців до розшифрування рукописів британського філософа Джеремі Бентама. Оцифрування та транскрибування його робіт дозволяє не лише зберегти історичні тексти, а й зробити їх доступними для дослідників та широкого загалу.

Ще один масштабний проєкт – "Zooniverse", платформа, яка об'єднує науковців та волонтерів для роботи над різними історичними та археологічними завданнями. Наприклад, у межах проєкту "Old Weather" тисячі добровольців допомагають розшифрувати старі суднові журнали, що дозволяє не лише реконструювати морську історію, а й відстежувати зміни клімату в минулому.

У сфері дослідження сімейної історії велику популярність здобула платформа "FamilySearch", де користувачі можуть оцифрувати та індексувати архівні документи, допомагаючи створювати найбільшу у світі безкоштовну базу генеалогічних даних. Аналогічний сервіс "Ancestry" також використовує краудсорсинг для аналізу історичних записів і створення цифрових родоводів.

В Україні краудсорсингові ініціативи також набувають популярності. Наприклад, проєкт "Локальна історія" залучає дослідників та ентузіастів до збору усних історій, документів і світлин, що розкривають маловідомі сторінки українського минулого. Інший приклад – "Електронний архів визвольного руху", де оцифруються та викладаються у відкритий доступ документи, пов'язані з українським національно-визвольним рухом ХХ століття.

Окремої уваги заслуговують громадські ініціативи, пов'язані з ідентифікацією та збереженням історичних пам'яток. Наприклад, платформа "Mapire" створює інтерактивні карти Європи ХІХ століття, а українські ентузіасти розробляють власні проєкти, присвячені відновленню втрачених архітектурних об'єктів, таких як "Україна Інкогніта".

Співпраця на глобальному рівні також проявляється у використанні відкритих даних та цифрових архівів. Наприклад, проєкт "The Digital Public Library of America (DPLA)" об'єднує цифрові колекції бібліотек і музеїв США, а "World Digital Library", створена за підтримки ЮНЕСКО, забезпечує вільний доступ до тисяч історичних документів з усього світу.

Завдяки краудсорсинговим проєктам історія перестає бути винятково академічною дисципліною та стає спільною справою дослідників, ентузіастів та пересічних громадян. Ці ініціативи не лише сприяють збереженню історичної спадщини, а й розширюють можливості для вивчення та популяризації історії у цифровому просторі.

Цифровізація історії відкриває широкі можливості для збереження, дослідження та популяризації минулого, проте разом із перевагами вона несе низку викликів, які можуть впливати на достовірність, доступність та етичні аспекти історичних досліджень.

Один із головних викликів – достовірність і надійність цифрових даних. Оцифровані документи, архіви та онлайн-ресурси можуть містити помилки, бути неповними або спотвореними. Наприклад, при автоматичному розпізнаванні текстів стародавніх рукописів алгоритми можуть допускати неточності, що призводить до змін у трактуванні історичних подій. Крім того, неконтрольований доступ до редагування в цифрових базах даних може сприяти маніпуляціям і фальсифікаціям історії.

Ще однією проблемою є фрагментарність цифрових архівів. Багато історичних джерел досі не оцифровані, і їх фізичний стан погіршується. Це особливо стосується документів, що зберігаються в регіональних архівах, бібліотеках або приватних колекціях. Оцифрування вимагає значних ресурсів, а відсутність єдиних міжнародних стандартів цифровізації ускладнює об'єднання різних баз даних в єдиний доступний ресурс.

Не менш важливою проблемою є питання авторського права та доступності. Багато архівів та бібліотек встановлюють обмежений доступ до оцифрованих матеріалів через юридичні та фінансові причини. Наприклад, деякі історичні документи можуть залишатися недоступними для широкого загалу через правові суперечки між власниками архівів та науковими установами. У результаті дослідники можуть мати обмежений доступ до першоджерел, що гальмує розвиток історичної науки.

Технологічний бар'єр та цифрова нерівність також є серйозними викликами. Не всі дослідники та освітні установи мають доступ до високоякісного цифрового обладнання та швидкісного інтернету. Це особливо стосується країн, що розвиваються, де цифрові архіви можуть бути недоступними через технічні або фінансові обмеження. Навіть у розвинених

країнах архіви з обмеженим бюджетом не завжди можуть дозволити собі створення та підтримку якісних цифрових ресурсів.

Ще один виклик – вплив алгоритмів штучного інтелекту на історичні дослідження. З одного боку, ШІ дозволяє швидко аналізувати великі обсяги даних, реконструювати втрачені тексти та проводити порівняльний аналіз. Однак його використання може призводити до спрощень або викривлень історичних фактів. Наприклад, алгоритми можуть помилково інтерпретувати контекст стародавніх документів або створювати реконструкції історичних подій на основі неповних або хибних даних.

Маніпуляція історією у цифровому середовищі є ще однією серйозною проблемою. Оцифровані історичні дані можуть використовуватися для політичної або ідеологічної пропаганди. Наприклад, деякі держави або групи можуть навмисно приховувати або змінювати певні історичні факти у цифрових джерелах, просуваючи власні версії подій. Такі дії можуть викривлювати уявлення суспільства про минуле та сприяти поширенню історичних міфів.

Окрім цього, існує проблема втрати цифрових даних. Технології швидко змінюються, і те, що було оцифроване десять чи двадцять років тому, може стати недоступним через застарілі формати файлів або припинення підтримки певних платформ. Наприклад, архівні дані, збережені на застарілих носіях, таких як CD-диски або магнітні касети, можуть стати недоступними без відповідного обладнання. Це ставить під загрозу довгострокове збереження цифрових історичних ресурсів.

Таким чином, цифровізація історії, хоч і відкриває нові горизонти для науковців та ентузіастів, супроводжується серйозними викликами. Важливо не лише активно використовувати новітні технології для вивчення минулого, а й критично ставитися до цифрових джерел, забезпечувати їхню достовірність, доступність і довговічність. Тільки комплексний підхід, що включає міжнародну співпрацю, розвиток відкритих стандартів та контроль

якості цифрових історичних ресурсів, дозволить ефективно зберегти історичну спадщину у цифрову епоху.

Таким чином, цифрові технології відкривають нові горизонти для історичної науки, роблячи її більш доступною, інтерактивною та інклюзивною. Проте їх ефективне застосування вимагає відповідального підходу, щоб зберегти історичну спадщину для майбутніх поколінь та уникнути ризиків, пов'язаних із цифровою трансформацією.

Висновки до третього розділу

Викладання історії повсякдення є важливим напрямом, який дає змогу глибше розуміти соціальні, культурні та економічні аспекти життя минулих епох. Це дозволяє викладачам передавати знання не лише через традиційні лекції, а й за допомогою міждисциплінарного аналізу, інтерактивних методів та сучасних технологій. Однак, існує ряд викликів, таких як відсутність єдиної методології, обмежена джерельна база, складнощі в адаптації технологій та недостатня мотивація студентів.

Використання сучасних освітніх технологій (віртуальні екскурсії, 3D-реконструкції, цифрові архіви) значно покращує ефективність навчання, роблячи його наочнішим і доступнішим. Проте, ці інновації стикаються з проблемами, такими як потреба в створенні якісних навчальних матеріалів і недостатня співпраця між істориками та технологічними фахівцями. Зважаючи на це, впровадження комплексного підходу, що поєднує критичне осмислення джерел, міждисциплінарні методи та інтерактивні форми навчання, стане важливим кроком для вирішення цих проблем.

Історія повсякдення не лише вивчає побутові аспекти життя, а й дозволяє осмислити історичний процес через призму людського досвіду, що сприяє глибшому розумінню суспільних змін і взаємозв'язку між минулим і сучасністю. Оцінювання та зворотний зв'язок є важливими інструментами в навчанні, забезпечуючи не лише контроль знань, а й

стимулюючи розвиток критичного мислення та рефлексії у студентів.

Розробка зразкових уроків вимагає врахування методичних аспектів, таких як структура уроку, використання інтерактивних, проблемних і дослідницьких підходів, а також впровадження сучасних технологій. Інтеграція цифрових ресурсів і мультимедійних матеріалів робить навчання більш динамічним, доступним і зрозумілим для учнів. Важливими є також диференціація та індивідуалізація навчання, що дозволяє враховувати різні рівні підготовки учнів та їх інтереси.

Цифрові технології радикально змінюють підходи до збереження та дослідження історії, роблячи її доступною і інтерактивною для більш широкої аудиторії. Оцифрування архівів і візуалізація епох через 3D-реконструкції дозволяють відтворити минуле в сучасних формах. Проте, цифровізація також несе ризики, такі як проблеми з достовірністю даних, авторськими правами і технологічною нерівністю. Важливо забезпечити об'єктивність, відкритість доступу до джерел і надійне збереження цифрових матеріалів, щоб уникнути маніпуляцій та втрат у процесі цифрової трансформації.

Загалом, цифрові технології відкривають нові горизонти для історичної науки, роблячи її більш доступною і інтерактивною, але ефективне їх застосування потребує відповідального підходу і збереження історичної спадщини для майбутніх поколінь

Висновки

Історія повсякдення є одним із найперспективніших напрямів сучасної історичної науки, що відкриває нові можливості для аналізу соціальних, культурних, економічних і політичних процесів через призму повсякденного життя людей. Дослідження цієї сфери дозволяє глибше зрозуміти не лише макроісторичні тенденції, а й механізми функціонування суспільства на мікрорівні. Використання історії повсякдення в освітньому процесі сприяє не лише розширенню знань про минуле, а й формуванню критичного мислення, аналітичних здібностей, уміння працювати з історичними джерелами та розуміти багатовимірність історичних процесів.

Важливим аспектом є впровадження сучасних методичних підходів, зокрема інтерактивних технологій, критичного мислення та компетентнісного підходу, що, за певними припущеннями, сприяє підвищенню ефективності викладання історії у школах, формуванню історичної свідомості учнів, розвитку їхніх аналітичних здібностей та зацікавленості предметом. Це твердження можна підтвердити на основі численних досліджень, які доводять, що використання інтерактивних методів (дискусій, рольових ігор, аналізу джерел, мультимедійних матеріалів) сприяє активнішому залученню учнів у навчальний процес і покращує їхнє розуміння історичних подій. Водночас критичне мислення

допомагає уникати стереотипного сприйняття історії, дає змогу формувати власну обґрунтовану позицію, що є важливим у сучасному інформаційному суспільстві.

Однак варто враховувати й певні виклики та можливі заперечення. По-перше, ефективність інтерактивних методик значною мірою залежить від рівня підготовки вчителів, їхньої готовності до застосування нових технологій і здатності адаптувати навчальний процес до різних груп учнів. По-друге, не всі учні однаково добре сприймають інтерактивні форми навчання, оскільки вони вимагають високого рівня самостійності, ініціативності та готовності до критичного аналізу. Крім того, недостатня матеріально-технічна база та брак якісних навчальних ресурсів можуть ускладнювати реалізацію цих підходів у реальному освітньому середовищі.

Застосування історії повсякдення у навчанні має низку ключових переваг. По-перше, воно дозволяє подолати традиційний великий наратив, зосереджений на політичній чи військовій історії, і наблизити історичне знання до конкретного людського досвіду. Це сприяє кращому сприйняттю матеріалу студентами, оскільки вони можуть провести паралелі між минулим і сучасним, зрозуміти, як історичні події впливали на життя звичайних людей. По-друге, історія повсякдення є міждисциплінарною за своєю суттю: вона поєднує історичні дослідження з антропологією, соціологією, етнографією, економікою, культурологією та іншими галузями науки. Такий підхід сприяє розвитку комплексного бачення історичного процесу та врахуванню різних точок зору.

Важливу роль відіграють методи викладання історії повсякдення. Використання інтерактивних форм роботи (аналіз історичних джерел, реконструкція подій, дискусії, рольові ігри, віртуальні екскурсії) дозволяє зробити навчальний процес цікавим та динамічним. Крім того, активне залучення студентів до проєктної діяльності та дослідження конкретних історичних періодів через призму повсякденності формує у них навички

самостійного пошуку інформації, роботи з архівами та критичного аналізу даних.

Однак впровадження історії повсякдення у навчальний процес супроводжується певними викликами. Серед них – недостатня кількість навчальних матеріалів, які б відповідали сучасним вимогам до компетентнісного навчання, брак відповідної підготовки викладачів, а також труднощі в доступі до першоджерел. Вирішення цих проблем потребує розробки нових методичних рекомендацій, створення навчальних програм, що враховують особливості історії повсякдення, а також активного використання цифрових технологій та онлайн- архівів для отримання необхідної інформації.

Окремої уваги заслуговує питання значення історії повсякдення для формування громадянської свідомості та історичної пам'яті. Дослідження реального життя людей у різні історичні періоди дозволяє студентам краще усвідомити складність історичних процесів, уникати спрощених оцінок минулого, а також розуміти роль окремої людини в історії. Це сприяє формуванню відповідального ставлення до історичної спадщини, розвитку толерантності та поваги до різних культурних традицій.

Таким чином, історія повсякдення є не просто напрямом історичної науки, а потужним інструментом для покращення якості історичної освіти. Вона дозволяє формувати у студентів не лише ґрунтовні знання, а й навички аналізу, критичного мислення, міждисциплінарного підходу до вивчення минулого. Попри наявні виклики, її активне використання у навчальному процесі сприяє поглибленню розуміння історії, розвитку дослідницьких навичок та формуванню історичної свідомості, що є важливим для виховання свідомих громадян, здатних аналізувати й осмислювати сучасні суспільні процеси.

Список використаних джерел та літератури

1. Алексюк, А. М. (2011). Педагогіка вищої школи. Київ: Либідь. 432 с.
2. Астахова, В. І. (2020). Історія повсякденності як напрям історичних досліджень: методологічний аспект. Науковий вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія. Харків: ХНУ. № 27. С. 45-53.
3. Балл, Г. О. (2005). Теорія і практика навчання: психологічні аспекти. Київ: Освіта. 312 с.
4. Баханов, К. О. (2012). Навчання історії в школі під кутом зору компетентнісного підходу: посібник для вчителя. Харків: Основа. 278 с.
5. Бех, І. Д. (2013). Особистісно орієнтоване виховання. Київ: Либідь. 320 с.
6. Богдановська, Л. В. (2013). Методика викладання суспільних дисциплін. Київ: Либідь. 280 с.
7. Булда, А. М. (2019). Критичне мислення на уроках історії. Київ: Освіта. 168 с.
8. Венцева, Н. О. (2019). Проектна діяльність на уроках історії. Харків: Основа. 148 с.
9. Власов В. С., Кульчицький С. В. (2019). Історія України: підручник

для 11 класу закладів загальної середньої освіти (рівень стандарту).
Київ: Генеза. 288 с.

10. Возна, А. Т. (2015). Методика викладання історії у школі. Львів: Світ. 288 с.

11. Гісем О. В., Мартинюк О. О. (2019). Історія України: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти (рівень стандарту). Київ: Абетка. 272 с.

12. Гогохія, Н. Т. (2013). З історії повсякденного життя в Україні. Український історичний журнал. Київ. № 1. С. 3-29.

13. Гончаренко, В. О. (2018). Компетентнісний підхід до викладання історії: проблеми та перспективи. Історична освіта. Київ. № 6. С. 25-37.

14. Гриневич, Л. В. (2015). Історія у шкільній освіті: сучасні виклики та підходи. Київ: Педагогічна думка. 314 с.

15. Гриценко, А. П. (2016). Сучасні освітні технології. Київ: Освіта. 260 с.

16. Даниленко, В. М. (2016). Методи історичної освіти: традиції та інновації. Дніпро: Університетська книга. 155 с.

17. Десятов, Д. Л. (2017). Інтерактивні методи у викладанні суспільствознавства. Київ: Освіта. 208 с.

18. Дробот, Т. І. (2021). Використання цифрових технологій у викладанні історії в школі. Інноваційні методи навчання. Київ. № 4. С. 72-80.

19. Дьюї, Дж. (2011). Демократія і освіта / пер з англ. А. Є. Першова. Київ: Освіта. 384 с.

20. Журба, М. А. (2017). Історія повсякденності як предмет дослідження: сучасний стан проблеми. Вісник Київського національного університету. Київ. № 5. С. 103-115.

21. Желіба, О. І. (2014). Формування громадянської компетентності учнів у процесі вивчення історії. Київ: Генеза. 248 с.

22. Задорожна, Л. П. (2017). Компетентнісний підхід у викладанні історії. Харків: Освіта. 320 с.
23. Історія України. 8–9 класи. (2022). Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Міністерство освіти і науки України. Київ. 36 с.
24. Історія України. 10–11 класи. (2022). Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти / Міністерство освіти і науки України. Київ. 42 с.
25. Історія: Україна і світ (інтегрований курс). 10–11 класи. (2022). Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Міністерство освіти і науки України. Київ. 48 с.
26. Калмикова, І. (2019). Формування ключових компетентностей учнів на уроках-семінарах з історії України. Педагогічний вісник. Харків. № 65. С.146-152.
27. Кендзьор, П. І. (2018). Історична освіта в контексті сучасних викликів. Львів: Світ. 312 с.
28. Кіпер, Л. П. (2018). Цифрові ресурси у викладанні історії: можливості та обмеження. Львів: ЛНУ імені І. Франка. 189 с.
29. Кичук, Н. В. (2012). Психолого-педагогічні основи навчання. Київ: Освіта. 280 с.
30. Коваленко, О. П. (2020). Інтерактивні методи у викладанні історії: теорія і практика. Харків: Освіта. 122 с.
31. Коляструк, О. Л. (2012). Історія повсякденності в сучасній українській історіографії. Український історичний журнал. Київ. № 2. С. 218-233.
32. Кононко, О. Л. (2013). Формування ціннісних орієнтацій особистості. Київ: Освіта. 268 с.
33. Копилов, С. А. (2014). Історична антропологія та історія

повсякденності: взаємозв'язки та методологія дослідження. Історичні студії. Київ. № 5. С. 112-128.

34. Кульчицький, С. В. (2010). Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. Український історичний журнал. Київ. № 4. С. 4-16.

35. Куцевол, О. М. (2015). Методика викладання історії. Київ: Либідь. 288 с.

36. Ладиченко, Т. В. (2020). Методика навчання історії: сучасні підходи та виклики. Київ: Генеза. 264 с.

37. Литвиненко, О. Г. (2019). Методичні підходи до аналізу підручників з історії. Педагогічна освіта: теорія і практика. Київ. № 3. С. 99-110.

38. Литвиненко, О. Г. (2015). Технології інтерактивного навчання. Харків: Освіта. 240 с.

39. Лісовий, С. А. (2015). Компетентнісний підхід до викладання історії: європейський досвід. Київ: Інститут педагогіки. 220 с.

40. Малєєнко, Ю. І. (2017). Формування історичної компетентності засобами підручника з історії Середніх віків. Історія в рідній школі. Київ. № 3. С. 17-22.

41. Мельник, П. В. (2022). Викладання історії через призму цифрових технологій. Одеса: Освіта майбутнього. 108 с.

42. Мисан В. О. (2012). Методи активного навчання в історичній освіті. Київ: Либідь. 256 с.

43. Мороз І. П. (2019). Компетентнісний підхід до навчання історії в старшій школі. Імідж сучасного педагога. Київ. № 1 (182). С. 88-91.

44. Мороз І. П. (2016). Освітні технології в сучасній школі. Львів: Світ. 312 с.

45. Моцак С. В. (2018). Методи навчання історії: проблемно-

дослідницький підхід. Київ: Освіта. 244 с.

46. Нищета В. Л. (2018). Дослідницькі методи у викладанні суспільних дисциплін. Київ: Либідь. 244 с.

47. Павлюк Р. В. (2017). Методика викладання суспільних дисциплін. Київ: Освіта. 260 с.

48. Пелех Ю. В. (2019). Формування громадянської компетентності учнів. Київ: Освіта. 248 с.

49. Петренко В. С. (2012). Методи активного навчання в історичній освіті. Київ: Либідь. 256 с.

50. Петренко В. С. (2018). Навчальні програми з історії: порівняльний аналіз. Освіта і суспільство. Київ. №2. С. 55-69.

51. Пометун О. І. (2016). Методика навчання історії у школі. Київ: Генеза. 312 с.

52. Прокопов В. Ю., Солоділова О. В. (2023). Історія повсякдення в історіографії українського визвольного руху 1940–1950-х років. Науковий вісник НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки. Київ. № 14. С. 120-128.

53. Рибалко О. П. (2020). Змістовий аналіз шкільних підручників з історії: сучасний стан. Освітні технології. Харків. № 1. С. 45-57.

54. Роговенко М. П. (2010). Історія педагогіки та освіти в Україні. Київ: Освіта. 312 с.

55. Рудницька Ж. В. (2014). Компетентнісний підхід у викладанні історії. Львів: Світ. 280 с.

56. Рябченко В. Л. (2018). Історія як наука і навчальний предмет. Київ: Либідь. 280 с.

57. Савченко Л. І. (2016). Компетентнісний підхід у шкільній історичній освіті. Харків: Видавничий дім «Освіта». 256 с.

58. Сергієнко Г. М. (2016). Педагогічні технології у викладанні історії. Київ: Освіта. 252 с.
59. Сидоренко М. В. (2021). Основні виклики викладання історії повсякденності у школі. Педагогічна перспектива. Харків. №4. С. 99-108.
60. Скрипник О. І. (2017). Методи навчання історії в сучасній школі. Київ: Генеза. 272 с.
61. Смолій В. А. (2018). Історична освіта в Україні: стан і перспективи розвитку. Київ: НАН України. 140 с.
62. Смолюк Н. П. (2019). Дидактичні основи викладання історії. Київ: Освіта. 280 с.
63. Супрун І. В. (2017). Методичні аспекти викладання історії повсякденності у школі. Історія та суспільствознавство. Київ. №5. С. 67-78.
64. Сосницький В. Л. (2018). Методи активного навчання у викладанні історії. Харків: Освіта. 256 с.
65. Сухомлинський В. О. (1989). Серце віддаю дітям. Київ: Радянська школа. 320 с.
66. Тимошенко В. Д. (2019). Використання міждисциплінарних підходів у викладанні історії повсякденності. Львів: Видавництво ЛНУ. 267 с.
67. Титаренко Л. В. (2016). Проектні методи у викладанні суспільних дисциплін. Київ: Генеза. 256 с.
68. Ткаченко О. Г. (2017). Формування історичної свідомості учнів. Харків: Освіта. 280 с.
69. Федоренко О. М. (2022). Компетентнісний підхід у викладанні історії: методичні рекомендації. Дніпро: Освітній стандарт. 324 с.
70. Філіпенко С. Д. (2018). Методика навчання історії в школі. Київ: Освіта. 312 с.
71. Хлібовська Г. М., Наумчук О. В., Крижановська М. Є., Гирич І.

Б., Бурнейко І. О. (2019) Історія України: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти (рівень стандарту). Тернопіль: Астон. 256 с.

72. Хоменко П. П. (2019). Інтерактивні технології на уроках історії. Київ: Либідь. 244 с.

73. Хоменко П. П. (2021). Розробка зразкових уроків з історії повсякденності. Чернігів: Освіта України. 189 с.

74. Шевчук О. І. (2017). Технології розвитку критичного мислення на уроках історії. Львів: Світ. 280 с.

75. Ягупов В. В. (2018). Педагогіка: навчальний посібник. Київ: Либідь. 320 с.

76. Ярошенко О. В. (2023). Історія повсякденності як ключовий елемент історичної освіти. Освітній процес. Київ. №2. С. 38-49.

Додатки

Додаток А

Матриця компетентностей, які формує історія повсякдення

Група компетентностей	Зміст компетентності	Приклади застосування
Когнітивні (інтелектуальні)	Опанування знань про історію повсякденного життя різних	Аналіз побуту середньовічних містян;

Соціальні	епох, розвиток аналітичного мислення, здатність до порівняння та узагальнення історичних фактів.	порівняння повсякдення XIX та XXI століття
Дослідницькі	Здатність працювати з історичними джерелами (щоденники, мемуари, листи, іконографічні матеріали), критично оцінювати їхню достовірність.	Аналіз щоденників солдатів Другої світової війни для реконструкції їхнього повсякденного життя.
Культурні	Усвідомлення ролі культури у формуванні повсякденного життя, здатність інтерпретувати культурні артефакти та символи різних історичних періодів.	Дослідження змін у святкових традиціях та ритуалах упродовж століть.
Етичні	Формування критичного ставлення до історичних стереотипів, усвідомлення етичних аспектів історичних досліджень.	Обговорення питань моральності в історії воєн та геноцидів через призму повсякденного досвіду людей.
Цифрові	Використання цифрових технологій у дослідженні історії повсякдення, оволодіння базами даних, цифровими архівами, онлайн-ресурсами.	Робота з цифровими історичними картами та віртуальними музеями.

Додаток Б

Аналіз шкільних програм з історії України

Критерій	Історія України (Рівень стандарту)	Історія: Україна і світ (Інтегрований курс)	Історія України (Профільний рівень)
Хронологічний охопат	10 клас: кінець XVIII – початок XX ст. 11 клас: XX – початок XXI ст.	10 клас: кінець XVIII – початок XX ст. 11 клас: XX–XXI ст. (у порівнянні зі світом)	10 клас: кінець XVIII – початок XX ст. 11 клас: XX–XXI ст. (детальний аналіз)

Структура	Тематичні розділи з акцентом на політичну історію, соціально-економічні та культурні процеси	Інтеграція української та світової історії, глобальний контекст	Глибокий аналіз, додаткові теми, економічна історія, роль особистостей
Рівень глибини	Базовий, загальний огляд подій	Порівняльний аналіз, включення міжнародних процесів	Поглиблений, аналіз альтернативних історичних інтерпретацій
Методи навчання	Використання підручників, тестові завдання, контрольні роботи	Аналітичні завдання, співставлення подій, робота з історичними джерелами	Робота з першоджерелами, написання наукових проєктів, дискусії
Міжнародний контекст	Обмежений (лише в межах окремих тем)	Значний, порівняння подій України зі світовими	Можливий, залежить від обраних тем дослідження
Додаткові можливості	Немає обов'язкових наукових проєктів	Може включати дослідницькі роботи	Передбачає дослідницькі проєкти, аналіз документів

- ****Рівень стандарту**** підходить для загального ознайомлення з історією України без поглибленого аналізу.

- ****Інтегрований курс**** дозволяє побачити зв'язок українських подій із глобальними процесами.

- ****Профільний рівень**** орієнтований на аналітичну діяльність, дослідження історичних джерел та самостійну наукову роботу.

Додаток В

Порівняння шкільних програм з історії України

Критерій	«Історія України» для 11 класу (рівень стандарту),	«Історія України» для 11 класу (рівень стандарту),	«Історія України» для 11 класу (рівень стандарту), автори: Г.
----------	--	--	---

	автори: О. О. Гісем, О. Мартинчук 2019	автори: В. С. Власов, В. Кульчицький, 2019	С. М. Хлібовська, О. В. Навмичук 2019
1. Структура та зміст	Підручник структуровано відповідно до навчальної програми, матеріал поділено на розділи з логічною послідовністю. Кожен розділ завершується узагальненнями, висновками та питаннями для самоперевірки.	Матеріал викладено систематично, з дотриманням програмних вимог. Розділи містять узагальнення та контрольні запитання для перевірки знань.	Зміст підручника відповідає програмі, розділи логічно пов'язані. Після кожного розділу є узагальнення, висновки та питання для самоперевірки.
2. Методологічні підходи	Автори прагнуть до об'єктивності, поєднуючи факти з їх аналізом. Надається можливість для критичного осмислення подій.	Підручник забезпечує баланс між фактами та їх оцінкою, стимулює критичне мислення учнів.	Автори надають об'єктивний виклад подій з елементами критичного аналізу, що сприяє глибшому розумінню історичних явищ.
3. Використання історичних джерел	Використовуються фрагменти документів, мемуарів, статистичних даних, карт та схем, що допомагає формувати цілісну історичну картину.	Підручник містить різноманітні історичні джерела, включаючи документи, карти та схеми, які ілюструють матеріал.	У підручнику представлені документи, мемуари, статистичні дані, карти та схеми, що сприяє кращому розумінню матеріалу.
4. Висвітлення контроверсійних тем	Суперечливі питання, такі як події Другої світової війни та радянського періоду, розглядаються з різних точок зору, що дозволяє учням сформулювати власну думку.	Підручник об'єктивно висвітлює політично чутливі теми, надаючи різні інтерпретації подій для розвитку критичного мислення.	Автори аналізують суперечливі питання, представляючи різні погляди, що сприяє формуванню в учнів власної позиції.

5. Дидактичний апарат	Підручник оснащений завданнями, тестами, таблицями, ілюстраціями, історичними термінами та біографічними довідками, що полегшує засвоєння матеріалу.	Містить різноманітні дидактичні елементи, включаючи завдання, тести, ілюстрації та довідкові матеріали для кращого розуміння тем	Наявні завдання, тести, таблиці, ілюстрації та біографічні довідки, які допомагають учням у вивченні матеріалу
6. Ідеологічні акценти та наративи	Підручник прагне до нейтральності, уникаючи явних ідеологічних акцентів, що дозволяє учням самостійно оцінювати історичні події.	Автори дотримуються об'єктивного підходу, не нав'язуючи певних ідеологічних поглядів, що сприяє формуванню незалежного мислення.	Підручник подає матеріал без явних ідеологічних упереджень, акцентуючи увагу на фактах та їх аналізі.

Зразковий урок з історії повсякдення
"Повсякденне життя в Україні 1990-х років"

Тема: Як українці пережили 1990-ті?

Мета: Дослідити особливості економічної кризи, моди, музики, дозвілля 90-х.

Методи: Інтерв'ю, інфографіка, відеоаналіз.

Хід уроку:

1. Актуалізація знань (5 хв)

o Обговорення: "Що ви знаєте про 90-ті?"

2. Основна частина (30 хв)

o Перегляд відео: "Україна в 90-ті – час змін".

o Групова робота:

- Група 1: Економічна ситуація (бартер, купони).
- Група 2: Культура (мода, музика).
- Група 3: Молодіжне життя (ігри, хобі, телебачення).

o Створення інфографіки на Canva.

3. Закріплення (10 хв)

o Представлення робіт і дискусія: "Які з трендів 90-х збереглися

донині?"

Домашнє завдання. Провести інтерв'ю у батьків/родичів про 90-ті та написати короткий звіт.

Додаток Е

Використання цифрових технологій

Категорія технологій	Приклади інструментів	Мета використання	Приклад застосування
Інтерактивні платформи	Google Classroom, Moodle, Padlet	Організація навчального процесу, спільна робота, обговорення	Використання Padlet для створення інтерактивних історичних мап, де учні додають фото, документи, відео про повсякденне життя різних епох

Віртуальна та доповнена реальність	Google Expeditions, VR-тури музеями, AR-програми	Візуалізація історичних просторів, занурення в атмосферу епохи	VR-тур середньовічного міста для відтворення побуту ремісників і торговців
Цифрові архіви та бази даних	Europeana, Архіви Google, Національна бібліотека України	Доступ до першоджерел, аналіз документів	Дослідження цифрових архівів листів та щоденників, що описують побут людей у XIX-XX ст.
Онлайн-карти та ПС-технології	Google Maps, ArcGIS, Historypin	Просторовий аналіз історичних явищ	Порівняння старих карт із сучасними, щоб проаналізувати зміни міського простору
Відео та аудіоресурси	YouTube, Podcasts, Khan Academy	Візуальне та аудіальне сприйняття історії	Прослуховування подкасту про повсякденне життя радянських громадян у 1970-х роках
Гейміфікація та симуляції	Kahoot, Quizziz, Civilization, 'Міська історія'	Активне залучення учнів, моделювання	Симуляція життя середньовічного міста в грі

		історичних процесів	Civilization для розуміння розвитку економіки та суспільства
Соціальні мережі та блоги	Facebook-групи, Telegram-канали, Medium	Дискусії, публікація історичних матеріалів	Аналіз Facebook-груп, присвячених історичним реконструкціям, для розуміння сучасного бачення історії
Аналіз великих даних	Google Trends, Voyant Tools, Excel	Аналіз популярності історичних тем, статистичний аналіз текстів	Аналіз Google Trends щодо пошукових запитів на тему 'історія повсякденності' в різні роки